

МОРСКИ
ПРОСТРАНСТВЕН ПЛАН
НА РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ
2021-2035

ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

д-р Калин ДИМИТРОВ, доц. д-р арх. Велина ПАНДЖАРОВА

10

СЪДЪРЖАНИЕ

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.....	ii
1.Обща част – нормативи, цели и ограничители	1
2. Недвижими културни ценности (НКЦ) и музейна инфраструктура в териториалния обхват на МППРБ - актуално състояние	7
2.1. НКЦ с категория „Световно значение”	7
2.2. НКЦ с категория „Национално значение”	17
2.3. НКЦ в обхвата на МППРБ - обобщение	46
3. Проблеми на културното наследство в обхвата на МППРБ.....	57
4. Музейна мрежа в териториалния обхват на МППРБ	63
5. Необходими специфични дейности в областта на опазване на културното наследство в териториалния обхват на МППРБ – обобщение.....	66
ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ	69

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

ДВ	Държавен вестник
ЕС	Европейски съюз
ЗКН	Закон за културното наследство
ИКОМОС	Международен съвет за паметниците на културата и забележителните места
ИО	Институт по океанология на БАН
КРР	Консервационно реставрационни работи
МВР	Министерство на вътрешните работи
МК	Министерство на културата
МО	Министерство на отбраната
МОСВ	Министерство на околната среда и водите
МПП	Морско пространствено планиране
МППРБ	Морски пространствен план на Република България (2021-2035 г.)
МС	Министерски съвет
НИНКН	Национален институт за недвижимо културно наследство
НКЦ	Недвижими културни ценности
ООН	Организация на обединените нации
СЕСОНКЦ	Специализиран експертен съвет за опазване на недвижими културни ценности
ЦПА	Център за подводна археология
ЮНЕСКО	Организация на обединените нации за образование, наука и култура

ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

1.Обща част – нормативи, цели и ограничители

Дейностите, свързани с анализ, оценка и прогнози, отнасящи се до обектите на културното наследство разположени в българските морски пространства и крайбрежна зона (под вода и на суша) на Черно море, са неделима част от Морския пространствен план на Република България (МППРБ). Комплексният характер на МППРБ, предполага да бъдат засегнати всички аспекти на националната ни политика за опазване на културното наследство, както и тези от международен характер по които България е страна. Поради това настоящият анализ е изцяло съобразен с:

- Националните нормативни системи в областта на опазване на културното наследство: Закона за културното наследство и всички негови подзаконовни актове, както и други закони, засягащи проблеми на културното и природното наследство (ЗУТ, ЗРР, ЗЗТ и други.).
- Националните нормативни документи в областта на туризма: Стратегически план за развитие на културния туризъм в България, заложеното в Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма 2009-2013, Закон за туризма и обвързаните с него други нормативни документи. и др.
- Национално законодателство, свързано с регулирането на инвестиционните дейности в морето: Закона за морските пространства, вътрешните водни пътища и пристанищата на Република България, Закон за концесиите, Закона за устройството на Черноморското крайбрежие и др.
- Международните документи:
  - Конвенции, в областта на културното наследство, ратифицирани от България: Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство и наръчните към нея(1972); Конвенциите на Съвета на Европа за Опазване на архитектурното наследство (Гранада, 1985), за Археологическото наследство на Европа (Ла Валета, 1992) и за Европейския ландшафт (Флоренция, 2000);
  - Конвенция на ООН по морско право от 1982 г.
  - Договори и споразумения с черноморските държави за делимитиране на морските пространства в Черно море.
  - Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на подводното културно наследство (2001)
  - Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство (2003)

ТОМ 10. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

- Международни документи на ИКОМОС - Международната харта за опазването на историческите градове; хартите за Археологическо наследство, за Културния туризъм, за Културните маршрути за Народната архитектура.
- МППРБ е съобразен и със съществуващия европейски опит за съставяне на такива планове, особено в случаите, когато в техния териториален обхват попадат обекти на Световното културно наследство.

В настоящия МППРБ по отношение на подводното културно наследство се приема дефиницията на Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на подводното културно наследство (чл. 1, а), а именно *"подводно културно наследство са всички следи от човешко съществуване от културно, историческо или археологическо естество, които са частично или изцяло, периодично или постоянно под вода, от най-малко 100 години, а именно:*

- *селища, структури, сгради, предмети и човешки останки, заедно с техния археологически и природен контекст;*
- *плавателни съдове, въздухоплавателни средства, други превозни средства или части от тях, с техния товар или друго съдържание, заедно с техния археологически и природен контекст;*
- *праисторически предмети".*

По-систематично и конкретно за българската акватория на Черно море това културно наследство може да се класифицира и по следния начин:

- Селища и структури, които днес са на дъното на морето, но са били изградени или са се формирали при по-ниски морски нива в миналото. Най-типични подобни структури са потопените праисторически селища от късната каменно-медна епоха и раната бронзова епоха. В обхвата на МППРБ подобни селища са известни и частично са изследвани в крайбрежните езера и в някои морски заливи.
- Археологически структури, които се откриват на морското дъно, но са попаднали там от морската повърхност. Най-типични примери за такова подводно културно наследство са останките от потънали кораби (корабокрушения).
- Археологически структури, които са били изградени в миналото на сушата, но поради локални тектонични и свлачищни процеси днес се откриват на морското дъно. Пример за такива структури са част от потопените крепостни стени на Несебър.
- Археологически структури, които са изградени в миналото като подводни съоръжения. Такива са например останките от древни пристанища.
- Отделни находки и предмети с исторически, културен или археологически характер, които се откриват на морското дъно.

Заедно с културното наследство, което днес е под вода, следва да бъдат анализирани и намиращите се по бреговата ивица недвижими културни ценности (НКЦ), които обикновено са в непосредствена, смислова и физическа връзка с подводните такива

Разбирането за културното наследство се променя. Това предполага адекватен подход на работата в частта за КН на МППРБ, съобразен с насоките за развитие на културното наследство и неговото опазване като цяло. В световен мащаб, тенденцията за нарастване на значението му, като ресурс носещ в себе си идентичност и запазени традиции в културата, продължава да е актуална. Нещо повече-приема се, че културното наследство е носител на онази индивидуална памет, която го прави уникално и неповторимо. Това предполага, че ако то се опазва адекватно и е в симбиоза с жизнената среда, би подобрило и нейния стандарт, респективно– и качеството на живот на населението. Тази роля на наследството е от особено значение предвид глобалния свят, в който живеем и който **променя представите и тенденциите за опазването му**. На първо място това е, че се разширяват социалните функции на културното наследство. То започва да е фактор за устойчиво развитие, особено чрез проявленията на културния туризъм и неговите механизми за въздействие. Така КН стимулира жизнената среда, спомагайки за нейното развитие - на функционалните системи в нея и на територията ѝ. Второ-съдържанието на културното наследство се разширява. Вече се говори за интегрална културна среда, която е резултат от взаимодействие между човека и територията с всички наследени в нея ценности-материални и нематериални. Това, освен недвижимите обекти на културното наследство са и вярванията, традициите и обичаите. Трето-териториалният обхват на културното наследство се разраства на различни нива. Освен единичната културна ценност с охранителната ѝ зона се появяват и нови видове наследство: културен ландшафт, културен маршрут, исторически град и градски исторически пейзаж, който се характеризира със своите специфички-силует, предопределен от обемно-пространствената му структура, устройствени особености, както и с елементи на т.н. градска идентичност. Четвърто-разширява се и времевият обхват на наследството. Обръща се внимание на архитектурата на XX век, както и на тази от периода след Втората световна война. Това е от интерес, особено за страните от т.н. Източен блок. Конкретно за България, архитектурата от този период носи своите ценностни характеристики, особено с черноморските си комплекси, които са създавали специфичен силует на родното крайбрежие.

Освен представите за наследството се променят и методите, чрез които се извършва неговото опазване. В последните години все по-актуален става методът на т.н. интегрирана консервация, чрез който метод се постига синтез между наследство и социално-икономическо развитие на съответната среда, както и на населението което я обитава. В два международни документа-конвенциите от Гранада през 1985 и тази от Ла Валета през 1992 г.- интегрираната консервация е определена като създаваща условия за съвместни дейности свързани с устройствено планиране, опазване на наследството и проучванията от учените-археолози.

На база горенаписаното се очертават следните цели, които настоящата разработка в частта си свързана с културното наследство си поставя:

- устойчиво използване на наследството, съхранявайки неговата автентичност и едновременно с това, най-благоприятната изявява на неговите социални функции;
- адекватно управление на културното наследство в контекста на актуалните постановки на интегрираната консервация
- опазване на културното наследство в широкия му обхват, съобразено с изискванията и условията на МППРБ

Предвид целите и териториалния обхват на настоящия план и съобразявайки се с горепосочените тенденции, частта на МППРБ свързана с опазване на културното наследство, обхваща крайбрежната ивица, включително крайбрежните езера и лимани, които имат пряка естествена или изкуствена връзка с морето, вътрешните морски води, териториалното море, прилежащата зона, континенталния шелф и изключителната икономическа зона на Република България. В този обхват ще бъдат разглеждани с предимство НКЦ, които имат реална субстанция, разположени в крайбрежната зона, под вода, както и такива в обхвата на крайбрежните езера. Обекти НКЦ, разположени на сушата, но в непосредствена близост с бреговата зона и които са с висока обществена значимост (ЗКН, чл. 50) също ще са предмет на изследване.

На тази база се формулират и следните допълнителни ограничители:

- **Ограничители свързани с НКЦ по отношение на тяхната категория, съгласно културната и научната им стойност и обществена значимост (съгл. ЗКН, чл.50):**

Обектите в крайбрежната зона, които са определени като НКЦ, са предимно археологически обекти: единични и групови - резервати, комплекси и др. Повечето археологически обекти притежават категория „национално” значение. Това предполага да бъдат разглеждани обекти НКЦ, които са с двете най-високи категории: "световно " и "национално " значение;

- **Ограничители свързани с разглежданите НКЦ по отношение на тяхната класификация (съгл. ЗКН, чл.45), според:**

- научната и културната област, към която се отнасят

Ще бъдат изследвани предимно археологически обекти, предвид факта, че това са НКЦ, грижата за опазването на които е предимно в прерогативите на държавата (по смисъла на чл.2а, ал.1 от ЗКН). По тази причина, много често мерките по юридическа и физическа защита на тези обекти изисква време и е продължителен процес, което от своя страна често води до физическо компрометиране на разкрита оригинална археологическа субстанция. От значение за опазването на тези обекти е и дълготното времетраене на археологическите разкопки, архитектурното и историческо проучване на съответните обекти. Една голяма част от обектите НКЦ в разглежданата територия са археологическите. Те се намират на

бреговата ивица или в непосредствена близост до нея и участват във формирането на обемно-пространствения силует и във визуалното възприемане на български бряг откъм морето. По тази причина тяхното включване в МППРБ е наложително. Повечето археологически обекти с това специфично разположение – непосредствено на бреговата ивица – имат пряка, смислова и физическа връзка с археологическите обекти НКЦ, които са под вода.

Освен археологическите обекти, предмет на работа в част КН на МППРБ, съобразно обществената им значимост, са и обекти НКЦ принадлежащи към други научни и културни области, но само с категории ”световно” и „национално” значение;

- принадлежност към определен исторически период;

Предвид горепосоченото, обектите НКЦ които ще бъдат изследвани, са с принадлежност най-вече към праисторическия, античния и средновековен периоди – археологическите обекти са с принадлежност именно в този темпорален обхват. Обекти от периодите на Възраждането, както и тези от ново и най-ново време, ще бъдат част от МППРБ съобразно спецификата си в обемно-пространствено отношение, чрез която участват в силуета и пейзажа на крайбрежната зона.

По отношение на обектите на подводното културно наследство съгласно чл. 1 (а) на Конвенцията за опазване на подводното културно наследство, е възприета по-широка хронологична рамка. Съгласно нея подводно културно наследство са "...всички следи от човешко съществуване от културно, историческо или археологическо естество, които са частично или изцяло потънали .... от минимум 100 години...". Пренесено в българска среда това означава, че в обхвата на МППРБ попаднат пряко и редица подводни обекти от Възраждането и от ново и най-ново време.

- пространствената им структура и териториален обхват;

Според този критерий, НКЦ които ще се изследват са:

групови – обособена територия или част от акватория, наситена с издирени или подлежащи на издирване на дъното или в него, под повърхността или наземни археологически културни ценности. Съгласно чл. 48, ал. 2 това са археологическите резервати в териториалния обхват на МППРБ, както и другите разновидности на груповите културни ценности: ансамбъл, комплекс, историческо селище, историческа зона и серийните обекти.

единични НКЦ с категория „национално” значение - това са предимно обекти НКЦ, които са разположени изцяло под водата или непосредствено на морския бряг, в контактна зона между морето и сушата и които обекти, според научната и културната област към която се отнасят, са археологически;

- степента на застрашеност

НКЦ, разположение в зони на мащабни строителни проекти, в близост до територии с голям риск от прогресиращи промени от геологически, климатични и други природни фактори;

Застрашени НКЦ- за които съществува реална опасност от нанасяне на щети, вандализъм, унищожаване или от сериозно нарушаване на тяхната цялост поради бърз разпад на оригиналната им субстанция, водеща до сериозна промяна в структурата, както и видима загуба на автентичния вид.

- **Ограничители свързани с териториалния обхват на частта КН, в контекста на обхвата на МППРБ, съобразено с местоположението на съответните НКЦ и с тяхната значимост:**

Изброените по-горе ограничители, както и наличните артефакти налагат специфичен обхват на анализирания територия в частта КН на МППРБ. Наличните археологически обекти, открити в Дуранкулашкото, Белославското, Варненското, Поморийското, Атанасовското и Бургаските езера, налагат навлизане в дълбочина към сушата, по-голямо от изисквания от МППРБ териториален обхват. Това линейно развитие към континенталната част е особено видимо в областта на Варненското и Белославското езеро. То е необходимо, както предвид физическата връзка между езерата и Черно море, така и поради наличните културни пластове в ареала.

Българското крайбрежие на Черно море е наситено с обекти които могат да се дефинират като недвижими културни ценности. Първите човешки общности се появяват през средния палеолит. Със съвременния човек *homo sapiens* се свързват някои къснопалеолитни материали и колекцията от мезолитни артефакти от района Побитите камъни, Варненско. Най-ранните селища от района на Черноморието се отнасят към началната и късните фази на новокаменната епоха. Ако отчетем последните изследвания за промените в нивото на морето, може да се очаква, че по древната брегова ивица от 10 – 8-мото хилядолетие преди Христа, която днес се намира по 30-40 метрова изобата, могат да се очакват множество праисторически селища от прехода между Мезолита и Ранната новокаменна епоха. Най-ранните материални архитектурни следи са тези около Дуранкулашкото езеро и са датирани в ранната каменно-медна епоха (V хил. пр. Хр.). Учените считат, че това са първите структури изпълнени от камък в континенталната част на Европа. Крайбрежието продължава да се развива и през останалите епохи. Недвижимите културни ценности, които могат да се дефинират на територията според историческата си принадлежност към определен период, обхващат целия темпорален диапазон фиксиран в ЗКН: праисторически, антични, средновековни, възрожденски, ново и най-ново време. Сходно е положението с тези НКЦ, които се определят според научната и културна област към която се отнасят. Коректно е обаче да се отбележи, че превес в тази класификация имат археологическите обекти, следвани от архитектурно-строителните, урбанистичните и ценностите на градинското и парково изкуство. Според пространствената си структура и териториален обхват, най-много са единичните НКЦ, следвани от груповите, сред които превес имат археологически резервати. В разглежданите територия и акватория, според категорията си НКЦ са предимно от национално и местно значение, като има един обект - Старинен град Несебър, който е обект на световното наследство.

Следва да се отбележи, че в обхвата на МППРБ в бъдеще могат да се окажат КЦ, които да получат статут на обекти "световно значение". Потенциал за вписване в списъка на световното културно наследство имат например останките от корабокрушения от Черно море, които поради специфичните условия имат непозната от другаде степен на запазеност.

Друг акцент при анализа на културното наследство, свързано с МППРБ, представляват потъналите селища. В повечето случаи те са в пряка - физическа и смислова - връзка с археологическите обекти намиращи се в непосредствена близост до крайбрежната ивица.

2. Недвижими културни ценности (НКЦ) и музейна инфраструктура в териториалния обхват на МППРБ - актуално състояние

2.1. НКЦ с категория „Световно значение”

Археологически и архитектурно-градоустройствен резерват „Старинен град Несебър”,

общ. Несебър, обл. Бургас

Старинен град Несебър е един от малкото на брой „живи” исторически градове на територията на Европа, които са признати от ЮНЕСКО като обекти на световното културно наследство. По тази причина неговите статут и ценности предполагат по-задълбочено проучване и съответно анализиране. Оценени като културно богатство, ценностите на Несебър са последователно защитавани с различни нормативни документи. По-долу са изброени основните стъпки при защитата на полуострова.

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

- Първият статут на юридическа защита на обекти в Несебър е регламентиран от списък №1 за обявяване на народни старини, въз основа на решение на Комисията за старините при Министерство на народното просвещение, публикуван в Държавен вестник, бр. 69 от 1927 г.
- С постановление на Министерския съвет №243 от 18.07.1956 г. град Несебър е обявен за музеен, туристически и курортен комплекс от национално и международно значение. Постановлението остава необнародвано. Нов списък за защита на обекти на културното наследство в Несебър излиза в Държавен вестник, бр. 41 от 1964 г.
- През 1986 година от колектив на Националния институт за паметниците на културата е разработен “Директивен план – концепция за опазване и развитие на културно-историческото наследство на гр. Несебър (автори арх. Е. Бочева, арх. А. Младенова, арх. Г. Александров).
- С Наредба № 8 на КК и КАБ за архитектурно-исторически резервати и туристически обекти Созопол и Несебър (ДВ бр.9 от 1981 г.) се уреждат въпросите по разработване на общи и подробни устройствени планове, проектирането и изпълнението на консервационно-реставрационните работи, новото строителство, специфични

правила по опазването и изграждането на градовете. Определят се границите на резервата Несебър, който включва цялата полуостровна част с контактна зона "провлака", свързващ старата и новата част на града.

- През 1981-1982 г. е изготвено досие за града и в края на 1983 г., Старият град Несебър е включен и в Списъка на Световното културно наследство. Това става на VII редовна сесия на Комитета за световно наследство – Флоренция, 5-6.XII. 1983 г.
- Настоящият юридически статут на обектите на културното наследство в Несебър се определя в съответствие с разпоредбите на Закон за културното наследство (Обн. ДВ. бр.19 от 13.03.2009г., Посл. изм. ДВ. бр.93 от 24.11.2009г.). Съгласно чл.50 (1) от ЗКН, "Старинен Несебър" е културна ценност от "световно значение" - вписана в Списъка на световното наследство. **Към момента на територията на резерват "Старинен Несебър" има 118 единични културни ценности, от които 20 са с категория НКЦ с национално значение, 50 – с местно, 34 – за сведение, 5 – с категория ансамблово значение и 8 – без категория.**

За резервата са определени граници, както следва:

- С Постановление на МС № 174/03.09.1991 г. (Обн., ДВ бр.75 от 13.03.1991 г.) се определят границите на Националния археологически и архитектурно-градоустройствен резерват "Старинен Несебър" – световна културна ценност, които са актуализирани със Заповед на МК №:РД9Р-14 от 05.06.2015г. и обнародвана в ДВ,бр.51/2015г. С този последен документ наименованието на обекта се променя на „Археологически резерват и исторически селище-архитектурно-строителна и урбанистична недвижима културна ценност „Старинен град Несебър”” със следните обхват и режими за опазване:
  - Резерватът обхваща цялата полуостровна част с провлака, включително възвърнатите територии на северния бряг, с изключение на новопридобитите територии в югозападната част на полуострова и е с обща площ 27,7 ха.
  - За охранителна зона се считат новопридобитите пристанищни територии в югозападната част на стария град, на запад - част от новия град до източната граница на квартали 57, 58, 59 и 60 (по направление на ул. Зорница до морето на север и юг), на изток -източна регулационна линия на кв. "Несебър-нов град" до пресичане с бреговата ивица, на юг- по бреговата ивица до пресичане с ПИ № 515000.502.518
  - определена е граница на охранителната зона на НКЦ- Зона В, разположена в акваторията на полуострова, която е два километра. Тя от своя страна се дели на Зона В1-непосредствено прилежащата на Старинен град Несебър акватория с широчина 220 m. от бреговата ивица на полуострова и Зона В-2, чиято широчина е от границата на Зона В-1 до двукилметровата граница на охранителната зона на акваторията

ТОМ 10. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

- за всички горепосочени зони на материка са изработени предписания и режими за опазване на НКЦ;
- за частта на акваторията на полуострова - Зона В - са предписани следните ограничения: всички дейности следва да се съгласуват с МК след становище от Центъра за подводна археология. Също така всички дейности свързани с драгажни и хидротехнически дейности се предхождат от археологически проучвания и ако все пак се допуснат, следва да се извършват в режим на археологическо наблюдение. Забраняват се взривни работи, драгиране, тралене на миди, строежи на даляни и буни, изхвърляне на земни маси на морето;
- За зона В1, зоната с археологическите артефакти, достъпът до подводните обектите се осъществява съгласно Наредба № Н-7 /12.06.2008 за извършване на водолазна и друга подводна дейност.

Исторически контекст и ценности

Стратегическото местоположение на Несебър и благоприятните природни условия са предпоставка за развитието на поселения на това място от най-дълбока древност. От една страна, естествено формираният полуостров е бил удобен за отбрана - провлакът, който го свързва със сушата лесно е можел да бъде пресечен. В същото време обаче, като търговски пункт Несебър е пресечна точка на морски пътища, а чрез пътя по протежение на западните брегове на Черно море се свързва с вътрешността - Тракия и Мизия. В исторически план, от особено значение при формирането на града е почти постоянното му гранично положение при движенията на народите, културните връзки и образуването на нови държави.

Полуостровът на Несебър (древният град Месембрия) е старо тракийско селище, завладяно към края на IV в. пр. н. е. от гръцки колонизатори. Градът поддържа добри търговски отношения с полисите на Черно, Егейско море и Средиземноморието и се слави като богат икономически и духовен център. Основаването на дорийската колония Месембрия се отнася към 510 г. пр. н. е. на една почти двойно по-голяма територия, поне до XIV в. (батиметричните и археологически проучвания в акваторията на несебърския полуостров показват, че само в източна посока от VI в. пр. н. е. до днес морето е отвоювало около 400 метра от полуострова). Градът бързо се развива като полис от гръцки тип със смесено население - гърци и траки. Благодарение на своята гъвкава политика спрямо съседните траки Месембрия има през следващите няколко века блестящо развитие - в определени моменти е най-силният в икономическо отношение град за западния бряг на Черно море (Понтос Евксинос). През епохата на Римската Империя (I-III в.), *Месемврия* (както вече се е наричал градът) продължава да търгува, да сече монети, да развива занаятите, като остава важно търговско и културно селище на черноморското крайбрежие на римска Тракия. Не са извършени големи изменения в градските структура и образ - новото строителство се проявява по-скоро в някои укрепвания на отбранителните съоръжения и преустройство на пристанището.

Особено значение за развитието на града има разпространението на християнството, което още през II и III в. навлиза и в Месемврия. В продължения на столетия след това полуостровът е забележителен център на християнска култура. След разпадането на Римската империя, Месемврия попада в границите на Византия. Още през ранновизантийската епоха започва усилено строителство, което постепенно променя образа на града: нови крепостни стени, обществени сгради, подземни зидани галерии за градски водопровод, градските терми. Тогава са изградени и християнски базилики "Св. София", "Св. Богородица Елеуса", т.нар. североизточна базилика върху основите на голям античен храм на Зевс и "Св. Апостоли Петър и Павел".

Със създаването на българската държава (VII в.) за Месемврия започват нови времена. Уличната мрежа започва да губи ортогоналната си структура, кварталите се очертават като неправилни многоъгълници, разпръснатите църкви се появяват като центрове на специфични градски пространства. Периодът IX-XII в. е време на изграждане на нови християнски храмове - "Св. Йоан Кръстител", "Св. Димитър", "Св. Богородица" (днес "Св. Стефан"), "Св. Климент" и други. Големият им брой се обяснява с изграждането им като вид индулгенция по времето, когато естествено непристъпният полуостров играел ролята на своеобразен затвор, където заточавали изпаднали в немилост аристократи. Най-голям разцвет Несебър достига по времето на Втората българска държава (XII-XV в.), когато градът се слави като оживен търговско-занаятчийски и духовен център. Известни са два манастира, развили се в рамките на крепостните стени - "Христос Акрополит" и "Св. Богородица "Елеуса". Въпреки значителните изменения в градската структура, общественият площад не губи своя характер, на мястото на старата агора се издига най-голямата църква в града- базиликата "Св. София". Територията на акропола се трансформира в манастир, запазват се и главните оси от пристанището и от сушата. В периода между XV и XVIII век значението на *Мисиври* като крепост се запазва, но градът се превръща в малко рибарско-занаятчийско селище. Градът запазва своите храмове, като се строят и някои нови, но по-малки като църквата "Св. Спас" . В града започва да доминира дървената къща - малка по размер и лаконична като детайл. През Възраждането (XVIII-XIX в.) в *Несебър* настъпва стопанско оживление, което създава нов облик на града. В градоустройствената схема запазват влиянието си двете изконни жизнени връзки на града - със сушата и с морето - и пресечната им точка в градския площад. Централната част на полуострова се организира около две, разклоняващи се при площада, главни надлъжни улици в посока от запад на изток. От тях като по-главна се очертава северната (днес ул. "Митрополитска"), преминаваща през площада около Старата Митрополия (базиликата "Св. София") и завършваща в площад в източната част на града - един от редките примери в България за свободно градско пространство между основно жилищни сгради. След Освобождението, Несебър остава в пределите на Източна Румелия. Градът намалява търговската си дейност, западат и някои занаяти. Пътешествениците описват град с полуразрушени крепостни стени и тринадесет църкви , предвид, че по това време се завършва и освещава най-новата църква на града "Св. Успение Богородично". Оформя се

първата крайбрежна улица на Несебър в района на южното пристанище. Нов етап в развитието на Несебър е заселването на бежанци от Македония (30-те год. на XX в.). Така, в противовес на силните строителни традиции, в облика на града се "вмъква" чуждата на мястото архитектура на едноетажната къща, разрушават се цели стари квартали.

Исторически обусловени устойчиви ценностни характеристики на Несебър

В резултат от историческото развитие на града, могат да се изведат ключовите уникални ценности на Несебър, които са запазени и до днес. Израз на основната градоустройствена идея на Несебър са традиционните направления в градската структура - основните улици с посока запад-изток и тези с ориентация юг-север от пристанището. Устойчивостта им във времето се диктува и от съществуващите природни даденост. По протежение на този гръбнак са запазили своето значение до днес и няколко традиционни градски пространства: южното пристанище, главния площад, площада при Старата митрополия, почти квадратният площад в източния край на полуострова. Тези градски репери са отглас от културното напластяване в града предвид съществуващите в миналото такива: в античната Месамбрия – агората и акропола; в средновековния Несебър - административния и митрополитски център и манастирския комплекс.

Чрез системата от малки , напречни на основните, улици се запазват традиционните визуални връзки с морето. На база историческото проучване и анализа на останените от него следи ценностите на града Несебър, материални и нематериални, могат да се обособят в следните групи:

- укрепителна система и археологически структури - артефакти от най-древния тракийски период до последните укрепвания на крепостните стени по време на османското владичество;
- ранновизантийски базилики, средновековни български църкви, възрожденски и следосвободенски църкви - представящи християнското храмово строителство, напластявано в Несебър от V в. до края на XIX в.;
- възрожденски структури - неправилната геометрия на кварталите, двуетажните къщи с каменен градеж на приземието и надвесените етажи с дървена обшивка и с двор.

На полуострова откриваме запазени и устойчиви нематериални ценности, запечатали духа на Несебър: емблематични градски пейзажи от картините на Обербауер и ключови територии на традиционен поминък (рибарското пристанище), занаяти (занаятчийската улица "Цар Иван Асен II"), обичаи (място за ритуали, свързани с водата и морето на Богоявление и на Никулден).

Актуално състояние

Недвижимите единични културни ценности са разпределят почти равномерно на територията на полуострова. Струпване се наблюдава в района източно и северозападно от Старата митрополия, както и около подходите към града от провлака на запад и от южното

пристанище. Значителна част от културните ценности са достигнали до нас в руинен вид, а в акваторията на югоизток и северозапад, в радиус от над 400 метра са локализирани елементи от укрепителната система на античния и средновековен Несебър. По-голямата част от археологическите структури са все още недокрай проучени и съответно остават неекспонирани и несоциализирани в средата. Археологическият музей в града е определил територии за планирани проучвания, като за част от тях са предвидени спасителни разкопки във връзка с предстоящо ново строителство. Локализирани са и зони с налична информация за археологически структури, които не са изявени. Като цяло, въпреки богатото си историческо минало, археологическите ценности са силно negliжирани в средата.

Инфраструктурата, обслужваща културния туризъм в града е представена от обособено в партера на Младежкия дом помещение за център за туристическа информация и четири музейни обекта към музей “Старинен Несебър”. Културни дейности за жителите и посетителите на града се развиват и организират и в читалище “Яна Лъскова”, конферентен център “Несебър” и сцената на открито край южното пристанище, която е в лошо физическо състояние и е необходимо нейното ревитализиране.

На територията на полуострова преобладават жилищните сгради, като обществените (предимно от втората половина на XX в.) са съсредоточени в централната и западната части. Връзката на града с морето в най-източния край е възпрепятствана от сравнително обширна територия заета от Гранична полиция. Нови територии “отвоювани” от морето се простират в югозападната част – край пристанището и по протежение на цялото северно крайбрежие. Част от тези нови територии са свързани и с проведеното укрепване на бреговата ивица (80-те години на XX в.). Днес част от тях се използват за паркиране, големи територии в северната част остават пустеещи, докато тези в южната, покрай пристанището, се развиват за обществено обслужване.

Запазена е неправилната улично-квартална структура на града, развивала се от средновековието до днес. Уличната настилка на полуострова е хаотична и разнообразна – асфалт, бетон, паваж, каменни плочи (калдъръм). Автентичното оформяне на несебърската улица от периода на средновековието и на Възраждането – със средно големи каменни плочи, с характерен профил с най-ниска част на платното в средата, с малки (не по-широки от метър) тротоари – е запазено и до днес при някои по-тесни улички. Съществува намерение на Община Несебър за подмяна на асфалтовата настилка на територията на световната ценност и подмяната ѝ с такава от средно големи каменни плочи, аналогични на тези по ул. „Митрополитска”

Могат да се систематизират два типа проблемни зони, свързани с общественото хранене и с търговията. Неовладяни обекти на общественото хранене са разположени плътно по протежение на южното крайбрежие включително в зоната на южното пристанище и поразпокъсано, на групи, по северното крайбрежие. Това линейно развитие по крайбрежието е нетипично за Несебър, чийто силует откъм морето е доминирал от крепостната стена, а след нейното постепенно рухване, от линията на застрояване на къщите, високо на платото

на полуострова, с дворове надвесени над водата. Неовладяна улична търговия се развива (особено силно през туристическия сезон) най-осезаемо в централната част на полуострова – по главните артерии ул.“Месембрия” и ул.“Митрополитска” и малките напречни улици, които ги свързват. По своята същност, търговската и занаятчийската дейност е традиционно развита именно в тази част на града, но дюкяните са се разполагали изцяло в пространствата на приземиата. Нарушават се ценностни характеристики –загуба на визуални връзки, negliжиране на “двупластовия” уличен силует с каменни приземия и дървени надстройки на етаж. Туристическият поток на Несебър е основно по главните градски артерии – ул.“Митрополитска” и ул.“Месамбрия”. Поради съсредоточаване на услуги и обслужване по бреговете, интензитетът на туристическия поток се разпростира и по крайбрежните улици - нетипични по характер за Несебър. Във връзка с развитието на туризма в "Старинен Несебър" могат да се разграничат няколко функционални групи: по крайбрежието се съсредоточават заведенията за обществено хранене, в централната част на полуострова - уличната търговия. Сравнително тиха остава територията в източната част с предимно жилищни функции.

Културният туризъм на града е свързан с няколко обекта към музей "Старинен Несебър". Проведените консервационно-реставрационни работи върху четири от църквите в Несебър и техните непосредствено прилежащи пространства ги включват в системата от обекти за туристическа обиколка из града, която стартира в археологическия музей и завършва при църквата "Христос Пантократор" до градския площад. Основните зони за градски прояви остават исторически обусловените пространства при Старата митрополия и площад "Месембрия" и формираните се в по-близкото минало зони до читалището, откритият театър при южното пристанище, както и в по-редки случаи, градинката през западната крепостна стена. Неусвоени обаче остават редица територии с потенциал за прояви, свързани с културата и образованието – археологическият комплекс, непосредствено зад западната крепостна стена, пространствата около църквата "Св. Богородица Елеуса", територията на ранновизантийските терми. От особено значение е съдбата на пространството в източната част на полуострова, собственост на МВР – Главна дирекция „Гранична полиция”. Това е най-източният край на полуострова, част от който е свлечена в морето още в миналото.

Подводни проучвания и структури

Несебърският полуостров се формира по време на късната карангатска трансгресия преди около 120-90000 години. Днес полуостровът е равна тераса, която се издига на 17 м над морското ниво и се състои от миоценски пясъчници, варовици и глини. Тази не много устойчива основа, както и близостта до активни разломи в района на нос Емине и в акваторията на Черно море източно и североизточно от Несебър, които предизвикват чести и силни земетресения, е довела до това, че значителна част от историческата територия на полуострова днес е под водата. Съществена роля в този процес изиграва и общото

покачване на нивото на Световния океан след края на плейстоцена, както и локалното потъване на българския бряг на юг от Стара планина.

Укрепителните съоръжения на Несебър са изградени, за да осигурят отбрана при нападение от сушата, да опазят пристанищата му и осигурят защита на склоновете на полуострова. Изследванията на сушата и под вода са установили няколко етапа на строителство, което може да се отнесе хронологически към предримския, късно римския, ранновизантийския и средновековния период. Тогава са изградени три отбранителни системи: на класическия и елинистически полис (V-I век пр.Хр.), на римския град (I-IV в.сл.Хр.) и ранновизантийското укрепление (V-VIII век сл.Хр.) Отделните етапи се разграничават по типа на използваните градежи и по местоположението им.

Откриваните под вода съоръжения, в повечето случаи са интерпретирани като градежи, които първоначално са били на сушата, а след това под въздействието на споменатите по-горе фактори на околната среда, в различно време и при различни конкретни обстоятелства, са се оказали под днешното морско ниво.

Подводни проучвания през 60-те – 80-те година на XX век

Подводните проучвания в района на Несебър започват през 1960 година, като до 1989 г. се провеждат 15 подводни археологически експедиции, последната през 1984 г. При тези дългогодишни проучвания е установено, че Месамбрия, е загубила около 1/3 от укрепената си територия вследствие на покачването на относителното морско ниво, потъването на сушата, ерозията и абразията. Поради това в различни сектори от акваторията на полуострова са открити останки от крепостни стени, кули, стълбища и артефакти от предримската и римската епоха, късната античност, Средновековието и Възраждането. Структурите са открити на самия бряг (в прибойната зона) и на дълбочини до 2 – 3 и 5 – 6 метра.

По цялото северно протежение на Несебърския полуостров са констатирани участъци от крепостни стени, които следват бреговата линия на дълбочина до 1,5 м.

Северната крепостна стена започва северно от западната порта на града. На изток е открита под водата, на разстояние до около 40 метра от брега. Документирани са нейни напречни връзки с направление север-юг и фортификационни съоръжения – бастион, порти, стълбище, кули, сред които най-забележителна е шестоъгълната кула, фланкираща пристанищната порта на класическия полис. В западния край на северната стена е регистрирана стена с направление север-юг, която е проследена до 80 м в северния залив и на дълбочина до 5 м. Установени са два строителни периода – от класическата епоха (деструкции в псевдоизодомов градеж) и от късната античност (в смесена зидария (*opus mixtum*) върху по-ранния градеж). Интерпретирана е като част от пристанищно съоръжение или диатейхизма, част от западната крепостна стена, която ограничава достъпа по суша до северния бряг на полуострова.

Източно и югоизточно от Несебърския полуостров също са установени участъци от крепостни стени, кули и бастиони. Тези, които лежат на дълбочина 4-5 м и на около 180 м по права линия от морския бряг (преди началото на брегоукрепителните дейности) са свързани от откривателите им с укрепленията на тракийската *брия*, тези на дълбочина 4 метра, съответно на 80 до 130 м от брега, са отнесени към фортификацията на елинския полис. Структурите на дълбочина до 2 метра и на 60-80 м от брега, са изградени през късната античност.

Представените по-горе резултати от подводните проучвания на Несебър са включени в документацията при кандидатирането на Несебър за вписване в списъка на световното културно наследство през 1982 г. На т.н. "Схема на историческите паметници" са отбелязани археологическите структури, които частично или изцяло се намират под вода. Следва да се отбележи, че днес бреговата линия на несебърския полуостров е променена значително при изграждането на брегоукрепителни съоръжения във втората половина на 80-те години на XX век. При тези мероприятия по-голямата част от крепостните стени, които са били изследвани под вода до 1984 от северната и от източната страна на полуострова, са засипани и в момента са под насипи, крайбрежната алея и северния паркинг.

Подновяване на подводните проучвания след 2015 г.

През 2015 г., във връзка с идеен проект на Община Несебър за преустройство на Северното пристанище, са възобновени археологическите проучвания под вода в Несебър. Проведено е спасително геофизично проучване и археологически разкопки в акваторията на пристанище "Северна буна", в чиято периферия попада документираната при по-ранните проучвания северна диатейхизма. При проучванията от 60-те – 80-те година на XX век тази структура е проследена на 80 м от брега (преди брегоукрепителните дейности). При изграждането на крайбрежните съоръжения през 80-те години на XX в. самото ѝ начало е засипано, но голяма част от трасето ѝ остава под вода.

В акваторията на „Северна буна“ успоредно на „Аргировата буна“, от западната ѝ страна, през 2017 – 2019 г. е проследена линейна структура от големи натрупани един върху друг каменни блокове. Някои от тях стърчат над водата, което е видимо и на снимки от началото на 20 в. Дължината на съоръжението е около 40 м, като достига около 3 м дълбочина. Блоковете не са оформени в правилна форма, с различен размер са, като някои достигат над 1-2 куб. м. Каменното съоръжение навярно е вълнолом или морска преграда от най-ранните етапи на строителство в Несебър.

През 2017 г, успоредно на описаната структура, на около 5 м западно от нея, са констатирани няколко сегмента от крепостна стена в опус микстум. Тя е успоредна на линията на вълнолома и е проследима в дължина около 20 м. Ширината ѝ е около 3 м и максималната дължина на запазен сегмент около 6 м. Проведени са подводни археологически разкопки, които показват, че фрагментите от стена следва да се свържат със западната крепостна стена на Месамбрия.

Редовните подводни археологически проучвания, които се водят в акваторията на Несебър от 2017 г. досега, освен към зоната на Северното пристанище, са насочени и към източния край на полуострова и южния му бряг. Тук са регистрирани и документирани следните обособени археологически структури, представени от изток на запад, както следва:

- Кула и крепостен зид на дълбочина 1.5 – 2.5 с ориентация СИ – ЮЗ и дължина ок. 40. Разполага се на около 180 м Ю-ЮЗ от източния нос на Несебърския полуостров. Широчината на регистрираната стена е до около 2,8 м. Зидът е разположен на сравнително равно, каменисто дъно, покрито на места с пясък. Лицето е добре изразено откъм външната страна (на югоизток, към открито море). Вътрешното лице може да се набележи в източния край, където е маркирано с отделни плочести камъни. Те са по-ниско от лицевия градеж, на места с 1 м и са наклонени на северозапад, което е индикация за свличане на терена. Плочите, които изграждат стената са с различен размер – 1x0,5 м, 0,8x0,8 м и др. Дебелината им е около 30 см.

- Крепостен зид от квадрати, лежащ на дълбочина 4.5 – 4,7 м. Отстоянието от брега (съвременен насип и изградена инфраструктура) е около 130 м. Запазената му дължина е около 35 м. Посоката му е югоизток-северозапад. Разположен е в основата на стръмен скат, издигащ се от ниво на зида от около 4 – 5 м до 2 м. Вътрешната му страна (на североизток, към брега и ската) не е ясно различима. Зидът е запазен като еднолицев градеж, основно от един ред блокове, но в северозападната му част са запазени и квадрати от втория ред. Размерът на блоковете варира, като някои достигат до 1 x 0,5 м. Блоковете са оформени така, че лицето им да прави равна фасада на юг. Горната им повърхност е добре изравнена. Някои имат правилна правоъгълна форма, докато други са със запазена естествена форма на каменния блок. Повечето блокове са с дългата си ос на пряко на зида, но в някои случаи оста е надлъжно, при което са слагани два успоредни блока един до друг, за да се запази относителната ширина (дебелина) на реда от блокове, която е приблизително 1,2 м. Височината на блоковете е приблизително 0,6 м. Части от тази стена са открити през 1984 г. и най-вероятно следва да се асоциират с класическия полис. През 2017 – 2019 г. зидът е документиран фотографски, графично и фотограметрично. Създаден е триизмерен модел и фотомозайка с висока резолюция. През 2019 е извършен и археологически сондаж в основата му, където е констатирана скара от масивни дървени греди.

- Правоъгълна кула и части от стена източно и западно от нея на дълбочина ок. 3 м.

Кулата е с размери 8x8 м., изградена от масивни блокове, с дълбочина при основата на блоковете около 3 м. Някои от квадратите са добре оформени паралелепипеди, докато други са с неправилна форма. Размерите им варират, като някои са 0,5x0,65x0,40м, 1,35x0,70x0,60м. Подредени са така, че да паснат към съседните блокове и да оформят правилно лице. Горната им страна е добре изравнена като заедно оформят равна повърхност. Повечето от блоковете са разместени, макар да са на местата си. Запазен е един ред, като само на едно място са установени два реда камъни. Западно и източно от кулата има крепостни зидове, чиято основа е направена от големи каменни блокове. Западният е

свързан с нея, а източният достига на около 5 м от нея. Кулата и двата сегмента от стена имат обща дължина от над 40 м. Възможно е този зид да се свързва със зида от квадрати, лежащ по на изток.

- Ранновизантийски или средновековни фрагменти от зидове в залива западно от „Южна буна“. На дълбочина ок. 2 м са документирани масивни фрагменти от крепостна стена. Изградени са от камъни и хоросан със счукана керамика. Проследен е по дължината на почти целия залив, на дълбочина от около 2 м, като зидът е запазен в отделни сегменти, които в западна посока стават по-малки и са на по-голямо отстояние един от друг. Дължината на най-добре запазената структура е около 15 м. Фрагментите от зидове са силно обрушени и не е установено запазено лице на зида. Дебелината е около 2 м. Камъните са с различни размери (10 - 40 см) и не са обработени. Южно от стената, на около два метра е запазен фрагмент от хоросанова „стена“ с отпечатащи на хоризонтални и вертикални греди, с правоъгълно и кръгло сечение. След провеждане на археологически сондаж през 2019 г. под най-големия фрагмент от стена са констатирани дървени пилоти. Положението им недвусмислено сочи, че структурата е свлечена от брега.

- Отделни фрагменти от колони и добре обработени квадрати.

Общо досега в южната акватория на Несебър при подводните проучвания от последните години са открити 4 барабана от късноримски колони. В залива източно от южната буна са открити и разпръснати безредно квадрати с размери до 1.5x0.8x0.6 м. Някои от тях има изсечени лястовичи опашки или други жлеbove за укрепване и свързване. Най-вероятно маркират разрушени и разпилени участъци от античната стена.

2.2. НКЦ с категория „Национално значение“

Археологически обекти НКЦ

■ ГРУПОВИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НКЦ

Недвижимите културни ценности, които попадат в тази категория, са от особено значение за изпълнение на целите на МППРБ. Шестте групови обекта НКЦ (резервати и комплекс) – Големият остров в Дуранкулашкото езеро, Яйлата, крепостта Калиакра, Античния град Одесос, островите "Св. Иван" и "Св. Петър" край Созопол и самият Античен град Аполония – са разположени на границата между морето и сушата. Това са и част от обектите, които имат свлечени участъци в морето.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТИ

Археологически резерват „Праисторически, антични и средновековни структури в м. Яйлата“, общ.Каварна, обл.Добрич

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване:

Разпореждане на МС № 1 от 07.02.1989 г. за обявяване на местността “Яйлата”, Варненска област, за археологически резерват /ДВ бр. 14 от 1989г./.

устройствен план на резервата, изработен през 2003г. Резерватът се управлява и стопанисва от Община Каварна съгласно Акт за държавна собственост №38/18.03.1997г.

За резервата са определени граници, както следва:

Територията на археологическия резерват е с обща площ 90 ha. В нея се включват Голямата с Малката Яйла и Некропол II, съответно с горски фонд – 31,2 ha, поземлен фонд – 28,9 ha и поземлен фонд на Некропол II – 29,9 ha. Територията на резервата частично се препокрива с територията на обявен по Закона за защитените територии Защитен природен обект Яйлата.

Охранителната зона включва ивица с ширина 300 m от поземления фонд на север и част от регулацията на селото, както и акваторията на резервата.

Ценности, исторически контекст:

Археологическият резерват “Яйлата” се намира на 18 km. североизточно от Каварна, на морския бряг и отстои на 1,5 km от с.Камен бряг. Местността Яйлата представлява обширна тераса с размери 1,5 km на 200 m, разположена на 15 m над морето и отделена с високи 30 m скали от Добруджанското плато.

На територията на резервата по-значимите обекти - паметници на културата са:

Късно елинистична крепост в Голямата Яйла – загражда малка площ с размери 90 на 30 m. Крепостната стена е от двулицева зидария от перфектно обработени квадрати с пълнеж от имплектум и с дебелина 2,40 m. Има една главна порта и една потерна. Личат останките на стълбища. Крепостната стена е консервирана и експонирана. Вътрешността на крепостта е частично проучена и са открити няколко жилищни сгради.

Каменни гробници от Некрополи I и II – Гробниците са четири вида – двукамерни изцяло изсечени в скалата, гробници покрити с каменни плочи, гробници във формата на корито и пещерни гробници. Двукамерните гробници са богато оформени като някои от тях имат украса от висок релеф, издялан в скалата.

Жертвени камъни – срещат се кръгли и правоъгълни жертвеници. Най-изявен е жертвеника при подхода към крепостта. Представлява комплекс от каменни площадки на самия ръб на платото, с множество дупки и улеи подсказващи за сложна дървена конструкция и ритуал.

Винарни – система от корита и преливници издълбани в скалата.

Пещерни комплекси – Необходимо е да се споменат два от тях. Първият се намира в близост западно от крепостта и представлява разширени и дооформени от човека пещери, надвесени над морето, обединени в обща композиционна и функционална схема с жилищни функции. Вторият комплекс се намира в западната част на Голямата Яйла и се състои от скална църква и монашески килии.

Отличителна характеристика на археологическия резерват Яйлата е съчетанието на въздействащите археологически останки с неповторимата природна красота.

Актуално състояние

За първи път Яйлата става известна на науката чрез публикациите на братята Шкорпил още в края на XIX век. През 1980 г. започват системни археологически проучвания, които водят до обявяването на местността за археологически резерват с решение на МС от 1998 г. Към момента са проучени крепостната стена на античната крепост и около 1/5 от южната част на територията ѝ; некропола и светилището над Малката Яйла; всички скални жилища, скалната църква, скалните килии, светилища и антични винарни на територията на Голямата Яйла, по и над скалния венец западно от нея; частично са проучени южния и северния некропол.

Изпълнени са следните консервационно реставрационни работи:

- частична реинтеграция и запечатка на крепостната стена;
- укрепване и затваряне с решетка на скалната църква;
- частично експониране и засипване на някои от скалните гробници на некропола над Малката Яйла.

Подводни проучвания и структури

В акваторията източно и югоизточно от резервата "Яйлата" са извършвани археологически издирвания под вода през 80-те години на XX век. Констатирано е, че значителни части от стръмния скален бряг са пропаднали в морето. Открити са каменни блокове от части от стената на крепостта, фрагменти строителна керамика, фрагменти от амфори и каменни котви. Находките се отнасят към късния елинистически период и късната античност. Вероятно в малкия залив пред крепостта и в залива на днешния курорт Русалка, са функционирали малки пристани от КА.

Археологически резерват „Антична и средновековната крепост „Калиакра””, общ. Каварна, обл. Добрич

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване:

Античната и средновековната крепост “Калиакра” и прилежащата и територия и акватория при с.Българево, общ.Калиакра, обл.Добрич са обявени с Разпореждане на МС № 1 от 07.01.2003 г. /ДВ бр. 4 от 2003 г./ за археологически резерват с обща площ от 535 ha

За резервата са определени граници и режими за ползване, както следва:

Границите на античната и средновековна крепост “Калиакра” с обща площ от 246 ha, включват:

- а) граници на територията с обща площ от 55,6 ha:

ТОМ 10. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

- от север – права линия, съединяваща точка, отстояща на 500 m северно от западния край на първата крепостна стена с точка, отстояща на 300 m северно от източния край на първата крепостна стена и продължението на тази права до морския бряг на изток и на запад по ската;
- от изток, юг и запад – границата минава по морския бряг до пресичането ѝ със северната граница;

б) граници на акваторията с обща площ от 190,5 ha:

- от север – продължението на северната граница в източна и западна посока, перпендикулярно на брега и на 500 m навътре в морето;
- от изток, юг и запад – на 500 m от бреговата линия, навътре в морето до пресечните точки със северната граница.

Границите на охранителната зона с обща площ от 289 ha включват:

а) граници на територията с обща площ от 169 ha:

- от юг – северната граница на паметника на културата;
- от изток и североизток – от северната граница на паметника на културата на север по морския бряг до североизточния ъгъл на имот с № 313, оттам на запад по северните граници на имоти с номера 313 и 201 до път с № 279;
- от север – от източната граница по път с № 279 в югозападна посока до разклона на пътя село Българево – нос Калиакра и оттам по него в посока село Българево до северния ъгъл на пърцел с № 317;
- от запад – по северозападната граница на имоти с номера 317 и 208 до морския бряг и от там на юг по морския бряг до северната граница на паметника на културата.

б) граници на акваторията с обща площ от 120 ha:

- от север – продължението на северната граница в източна и западна посока, перпендикулярно на брега, на 500 m навътре в морето;
- от изток и от запад – перпендикулярно на брега на 500 m навътре в морето.
- от юг – северната граница на акваторията на паметника на културата.

Режимите за ползване на обекта обхващат няколко от неговите зони:

- в територията на НКЦ се забранява всякаква строителна дейност, която не е свързана с проучването, опазването и социализацията на обекта;
- подземно строителство се допуска само свързано с инсталационно обезпечаване и при съгласуване и наблюдение от археолог
- в териториите на военното поделение и ХМС на БАН се ограничават строителни дейности, като такива са допустими само след съгласуване с БАН;
- в акваторията се забранява замърсяване на водата, употребата на тралове, гмуркането с акваланг и водолазна екипировка и подводните археологически проучвания се

съобразяват с размножителния период на защитените морски видове. За цялата акватория се прилага и режима на природен резерват.

Ценности, исторически контекст

Нос Калиакра още в древността е бил благоприятно за заселване място. Отвесно спускащите се към морето скалисти брегове са давали естествена защита на мястото. Освен нея, то е имало и удобството да е в близост до важни морски и сухоземни пътища. През V век пр. Хр. тракийското племе *“теризи”* основава укрепено селище в южната част на носа, откъдето е и първото име на поселението. В края на V век пр. Хр. земите на теризите са включени в границите на Одриската държава. По време на Римската империя и нейните провинции на Балканите градът продължава да съществува. Отбелязан е като третия по значение укрепен град в провинция Сцития. През този период, античното селище е част от веригата крепости, образуващи по-късно черноморския отбранителен пояс на Византийската империя срещу нашествията от север.

Според писмени извори, както и от резултатите от проведените до момента археологически проучвания, показват, че в периода VII век - X век черноморският нос е безлюден. Името си нос Калиакра дължи на Средновековието, когато то се среща за първи път през XIII век и се употребява в смисъл на “добър” или “хубав” за мореплавателите нос. От този момент до днес името Калиакра се запазва. Възходът на Калиакра от края на XIII век е свързан с обявяването ѝ за столица на Добруджанското деспотство, обхващащо североизточните български земи, откъснали се от централната власт в Търново. През тези години наричат крепостта Калиакра “крепост на българина Добротица” и “столица на Третата България”. Калиакра от това време има площ от около 55 ha, в която се включват подградието, външния и вътрешния град. Както и в късната античност тяхната защита откъм сушата се обезпечава от три последователно разположени укрепителни линии – външна, средна и вътрешна. През XIV. Калиакра е завладяна от османските турци. Писмените извори от късното Средновековие споменават, че тук е съществувал дервишки манастир, както и едно от двете добруджански мюсюлмански двуобредни текета, посветено на ислямския светец Саръ Салтък. Двухилядолетният живот на тази крепост замира в края на XVII - началото на XVIII в. Последното значително събитие, свързано с Калиакра е морската битка, проведена на 31.VII.1791 г. край бреговете ѝ, с която се слага край на Руско-турската война от 1787-1791 г.

Актуално състояние

Редовните археологически разкопки на античната и средновековна крепост “Калиакра” започват през 60-те години на миналия век и продължават до днес. Изцяло са проучени трите крепостни стени, четири средновековни църкви, римска баня, раннохристиянска гробница, два средновековни некропола, турски хамам и джамия, голям брой жилищни и военни сгради и др. За първи път местността Калиакра получава статут на паметник на културата като “Антично и средновековно укрепление, гр. Каварна, местността “Калиакра”, обявено в ДВ. бр. 77/1959 г. Със Заповед № 356 на Комитета по горите и горската

промишленост (ДВ бр. 30/1966 г.) местността “Калиакра” е обявена за историческо място, включващо “района на юг от най-северната крепостна стена със старата крепост, пещерите и сградата на фара с обща площ от 4 дка”, а в ДВ бр. 73/1967 г. Калиакра отново е обявена за “Антично и средновековно укрепление, гр. Каварна, местността “Калиакра”. През 1983 г. със Заповед на Комитета за опазване на околната среда са определени граници на природния степен резерват “Калиакра” и буферните му зони. На територията на крепостта са построени сгради и съоръжения на бившите Българска асоциация за туризъм и отдих, Аграрно-промишлен комплекс – Каварна, както и на Министерството на съобщенията, Метеорологичната станция на Българска академия на науките и базата на Министерство на отбраната.

Първите консервационно-реставрационни работи се извършват през 1967 г. веднага след обявяването на крепостта за паметник на културата. През 1970 г. е изготвена “Генерална програма за опазване и социализиране на археологическия паметник “Антична и средновековна крепост Калиакра”.

В рамките на цитаделата е изпълнена реконструкция на античната крепостна стена и портата с прилежащите ѝ кули, консервация на верижни сгради, крепостна стена и кули от елинистическия период, сгради и помещения до метеорологичната станция на Българската академия на науките;

В рамките на Външния град е извършена реставрация на римските терми и средновековната църква, верижни сгради, крепостната порта, прилежащите ѝ кули и крепостни стени;

В рамките на подградието са изпълнени консервационно-реставрационни работи по отделни верижни сгради и крепостната стена, портата, потерните и кулите към нея. Извън укрепената територия са експонирани гробници от некропола. Консервация и реставрация на разкритите от археологическите проучвания нови паметници на културата продължава почти без прекъсване до 1993 г.

Подводни проучвания и структури

В акваторията на нос Калиакра през 1959 се провежда първата подводна експедиция за търсене на останки от корабокрушения, свързани с битката от 11 август 1791 между османския и руския флот. Подводни проучвания се провеждат и през 70-те и 80-те години на XX век. Отделни находки на амфори, подсказват, че средновековното пристанище се е намирало от западната страна на носа, под крепостта.

През 1972 г. случайно е открит метален "слитък". В първата публикация на този предмет се твърди, че е изработен от златно-сребърно-медна сплав (32% Au, 18% Ag, 43% Cu), че представлява ранна домонетна форма и че свидетелства за контактите на Тракия с микенския свят пред II-тото хил. пр. Хр. През 2011 г. е направено ново изследване на слитъка, което показва, че в сплавта му няма злато и сребро и че металът на находката от Калиакра е т.н. "червен месинг" – медно – цинкова сплав с високо съдържание на калай (70,6% Cu, 18,6% Zn и 8,2% Sn). Сплав с такова съдържание е характерна за 14 – 15 в. сл. Хр.

Археологически резерват „Античен град Одесос” гр. Варна , общ. Варна, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване:

ТЕРИТОРИЯТА НА „Античен град Одесос”- Варна”, гр. Варна е обявена с Разпореждане на Бюрото на МС № 76 от 21.05.1974 г. за археологически резерват. Действията в териториалния му обхват се извършват съгласно разпоредбите на ЗКН, както и Инstrukция № 1 на КИК и МСА за опазване на архитектурния и археологическия резерват “Одесос-Варна” /ДВ бр. 83 от 1975 г./.

За резервата са определени граници, както следва: Съгласно Инstrukция №1, на Комитета за изкуство и култура и Министерството на строежите и архитектурата в НРБ, за опазване на архитектурния и археологически резерват „Античен град Одесос” във Варна, публикувана в ДВ №83 от 28.10.1975 г. са обявени следните граници:

- от изток-очертанията на морския бряг;
- от североизток - ул.”Колони”
- от север -пл.”Екзарх Йосиф”
- от северозапад - ул. ”Парчевич” и „Драган Цанков
- от запад - ул.”Котел”, „ В. Левски”, „Цариброд”
- от юг - от Гаров площад до морския бряг

Същата Инstrukция №1 регламентира и охранителната зона на резервата. Пак съгласно нейния текст са определени правилата за благоустрояване и застрояване на територията на НКЦ, предвид факта, че тя попада в централната градска част на гр. Варна.

Отново, съгласно същата Инstrukция №1 /ДВ №83-28.10.1975, са регламентирани начините за провеждане на исторически проучвания и археологически разкопки в обхвата на резервата.

От 1975 г. до днес няма информация за актуализиране на горепосочените граници на резервата и охранителната му зона, както и на определените правила за застрояване.¹

Природен и археологически резерват „Острови "Св. Иван" и "Св. Петър"', общ. Созопол, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване:

Разпореждане № 36 от 21.11.2001 г./ ДВ №104/2001 г. за обявяване на територията на островите “Св. Иван” и “Св. Петър” и принадлежащата им акватория при Созопол, община Созопол, област Бургас, за археологически резерват.

¹ <https://agup.varna.bg/index.php/oup/grafichna-chast>

За резервата са определени граници, както следва:

През 2006 г. е актуализирана площта на защитената територия и са прецизирани режимите за опазване-Заповед №РД-855/7.11.2006 на МОСВ. Територията на островите “Св. Иван” и “Св. Петър” е с обща площ 232 686 m² За граници се определят: територията на островите “Св. Иван” и “Св. Петър” и акваторията им на 200 m пред бреговата линия в северна, източна и западна посока, а на юг – до континента.

Територия на резервата се разделя на две зони:

а/ зона А, която обхваща територията на островите “Св. Иван” и “Св. Петър” и акваторията им на 200 m пред бреговата линия в северна, източна и западна посока, а на юг– до континента без площта на зона Б;

б/зона Б, която обхваща част от остров “Св. Иван” с площ 80 400 m², принадлежаща на Военноморската база – Бургас.

Определени са граници на охранителната зона около границите на резервата: на север, изток и запад – на 1 km в акваторията, считано от границите на археологическия резерват съгласно т.2, а на юг границата съвпада с полуостров “Скамни” и остров “Св.Св. Кирик и Юлита”.

И за двете зони са съществуват предписания за опазване. Зона „А” е определена основно за дейности свързани с консервация, реставрация, адаптация и социализация на НКЦ. В нея се забраняват всякакви строителни дейности, които не са свързани с дейностите по КРР, а за строителните работи, необходими за социализация на обекта, се допуска да са само с обратими средства и материали.

За „Каменната гора”, разположена в югоизточния сектор на акваторията на резервата се разрешава достъп след регистрация в ЦПА - гр.Созопол. В акваторията на обекта не се допускат драгиране, тралене, изграждане на буни, взривни работи и изхвърляне на земни маси.

Границите на мидените полета и даляни, които са в акваторията на обекта, са с точно фиксирани граници в МК-ЦПА.

Границите на археологическия резерват и охранителната му зона не са отбелязани на кадастралната карта на града до 2012 г. Няма информация за промяна към сегашния момент.

Ценности, исторически контекст

Остров „Св. Иван” е най-големият от петте острова локализиращи по крайбрежната черноморска зона на България и един от трите острова в залива на Созопол. Намира се на една морска миля от Стария град на Созопол. Площта му е 28,9 ha, а тази на о-в Св. Петър -1,2 ha.

Най-ранните следи от човешка дейност на о-в Св. Иван се отнасят към VII-IVв-пр.Хр. и вероятно следва да се свържат със светилище посветено на Аполон Лечител. Около него възниква комплекс от сгради, който се развива в югоизточната част на острова. На същото

това място, в периода от края на IV в. и началото на V в. е издигната раннохристиянска базилика посветена на Света Богородица-Калеоса, около която, в следващите векове се развива големия християнски център - манастира Св. Йоан Продром. През този период това са земи на Българската държава. В чест на патрона на манастира, в средата на XII в., е издигната втора, кръстокуполна църква с богата декоративна украса. Неин покровител е Св. Йоан Кръстител. През следващите векове манастирът става важен фактор в източната част на Балканския полуостров. Активната му книжовна дейност продължава и в първите векове след османското владичество. Краят на манастира настъпва през 1623 г., когато след нападение на пирати, е опожарен.

Актуално състояние

Първите археологически проучвания на острова са проведени в периода 1985-1994 г., когато се разкриват и руините на първите структури от преди новата ера. Проучванията се подновяват през 2008 г. и заедно с тях се провеждат и някои консервационно-реставрационни работи. През 2010 г., с помощта на европейски проект „Старинен Созопол-манастир Св. Йоан Предтеча – култура през вековете” археологическите разкопки продължават, основно съсредоточени в обхвата на манастира. По този проект са изпълнени и ремонтни работи до двата съществуващи морски пристана, два заслона. Извършени са и дейности по социализацията на пространството около НКЦ - оформяне на пътеки и развиване на информационна-указателна система.

В рамките на острова съществува имот, собственост на МНО, който също към 2012 г. не е отразен на кадастралната карта на Созопол.

До острова все още няма организирани туристически пътувания, независимо от факта, че достъпът до него не е ограничен и се достига с лодка. На острова все още е запазен, поддържан и експлоатиран съществуващия сонарен фар.

Остров „Св. Иван” е място в което се събират много птици. Към момента са регистрирани около 70 вида. Той е място и на най-голямата колония в България на сребриста чайка (*Larus argentatus*). Със Заповед № РД-53/26.05.2010 г. на МОСВ, територията на островите Св. Иван и Св. Петър попада в защитената зона „Бакърлъка” за опазване на дивите птици и за опазване на природните местообитания на дивите флора и фауна.

Подводни проучвания и структури

В акваторията на островите Св. Иван и св. Петър са открити десетки каменни и железни котви, каменни и оловни щокове. Общата хронология на находките най-общо следва тази на историческото развитие на Апология Понтика – Созопол, като най-ранните находки се отнасят към VII в. пр. Хр. и свидетелстват за интензивно корабоплаване в района.

Акваторията е включена в охранителната зона на резервата заради природния феномен "каменна гора": фосилизирани останки от гора (дънери, свалове, клони) от блатни кипариси. Феноменът се намира на дълбочина между 12 и 16 m между остров Св. Иван и

полуостров Скамни (стария град на Созопол). Смята се, че каменната гора се е образувала при заливане на крайбрежно блато от морските води на преди десетки хиляди години или дори по-рано.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКСИ

Археологически комплекс „Големият Остров”, с. Дуранкулак, общ. Шабла,

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Археологически комплекс „Големият Остров”, с. Дуранкулак, общ. Шабла, област Добрич притежава статут на НКЦ по смисъла на чл.146 от ЗКН

С протокол от 27.07.2015 г. на комисия, определена от министъра на културата със заповед, е изготвено предложение за предоставяне на статут и определяне на режими – териториален обхват и предписание за опазване на НКЦ „Голям остров в Дуранкулашко езеро“, общ. Шабла, обл. Добрич. С този протокол се прави предложение и за изменение на наименованието на НКЦ като: „Праисторическо, антично и средновековно селище и прилежащи некрополи – Дуранкулак“. Предлага се обектът да фигурира като групова археологическа НКЦ с категория „национално значение“. За резервата са определени граници и предписания за опазване, определени чрез горепосочения Протокол от 27.07.2015 г. на комисията . Има и решение на СЕСОНКЦ.

Ценности, исторически контекст

Дуранкулашкото езеро, разположено на западния черноморски бряг, представлява плитък лиман, отделен от морето с пясъчна коса широка 50-70 м. Образувало се е преди около 10 000 години в резултат на потъване на земни маси и нахлуването на морски води в устията на реките Ваклинска и реките от селата Било, Смин, Граничар и Дуранкулак (днес вече суходолия), които си вливат се в Черно море. Археологическият комплекс "Големият остров" се състои от селищна могила на Големия остров, обитавана през халколита, ранна бронзова епоха, късна бронзова епоха, късножелязна епоха, късна античност и ранно средновековие и археологически комплекс на западния бряг на езерото. Дебелината на културния пласт на могилата е 3,50 – 4,00 м. Археологическите разкопки на Големия остров в западния край на езерото започват през 1975 г. и показват, че Големият остров в Дуранкулашкото езеро и западния му бряг са обитавани с прекъсвания повече от 6 000 години. Проучените археологически обекти на територията на целия комплекс са:

Неолитно селище Дуранкулак-Блатница – три землянки датирани във втора половина на VI хилядолетие пр. Хр.,

Праисторически некропол (от късния неолит до ранната бронзова епоха) – функционира непрекъснато повече от цяло хилядолетие. Откритите 1 204 гроба от новокаменната и каменно-медната епоха с открит богат инвентар – глинени съдове, идолна пластика, каменни, кремъчни, костени и медни сечива, накити от злато и други.

Тракийско селище от XIII-XII в. пр. Хр. – късна бронзова епоха. Това е единствения изцяло изследван обект на Балканския полуостров от времето на Троянската война. Той се отнася към началото на формирането на трако-гетската племенна общност в тази част на тогавашния обитаем свят.

Светилище на тракийската Велика богиня-майка Кибела – края на IV-I в. пр. Хр. Било е изградено във вътрешността на карстова пещера на южния бряг на острова към началото на елинистическата епоха. По време на разкопките е открита оброчна плоча на богинята и други находки от този период, едни от най-интересните които са дръжки с печати от островите Родос и Тасос, Кос, Хераклея и други класически егейски центрове.

Античен некропол на западния бряг на Дуранкулашкото езеро – III в. пр. Хр.-IV в. сл. Хр. Открити са съоръжения с различна типология, архитектура и културна принадлежност. Между тях интерес представляват гробовете-катакомби, характерни за погребалните практики на северно разположената скито-сарматска племенна общност, както и погребения от римско време.

Старобългарско селище от IX-XI в., разположено на Големия остров, е изследвано в цялост. Открити са повече от 240 жилища, някои от които са с план във формата на кръг (останки от юрти). Върху част от тях са проведени консервационно-реставрационни работи.

Старобългарски некропол на западния бряг на езерото (втората половина на IX-началото на XI в. сл. Хр.). Открити и изследвани са 282 гроба, а на острова, около християнска църква в централната част на селището и по южния му склон – други 27.

Селищна могила Големия остров в Дуранкулашкото езеро – обитавана непрекъснато през цялото V хил. пр. Хр., а и в по-късно време. Културният пласт на могилата илюстрира една от най-високо развитите култури в праисторическия свят, където е открита и най-старата каменна архитектура на Европейския континент.

Актуално състояние

През 2003 г. е приет План за опазване на защитена местност „Дуранкулашко езеро”. Самата местност попада в по-голямата „Защитена зона за биологично разнообразие – Дуранкулашко езеро” обявена със Заповед РД-258/16.03.2010г. на МОСВ.

Археологическият комплекс „Дуранкулак” е локализиран на т.н. „Голям остров” и западния бряг на езерото. Останките на оригиналната археологическа субстанция са проучени и разкрити с проведени частични аварийни мерки за консервационно-реставрационни работи. През 2004г. е реализиран проект за социализация на археологическия комплекс, а през 2014г. Община Шабла изпълнява и европейски проект свързан със създаването на екологично и културно-исторически продукт. Дейностите по проекта се съсредоточават в изграждане на дървена пътека, която осъществява връзката между острова и брега по съществуващата дига. Изграден е и малък посетителски център. Съществуват и елементи на информационна система, но те не са решени единно и в контекста на целия комплекс.

Подводни проучвания и структури

В акваторията на Дуранкулашкото езеро и в морето източно него са реализирани две морски археологически геофизични проучвания. Установена е палеогеографската ситуация на региона. При проучването в морето е регистрирана положителна форма на морското дъно, която има параметри сходни на тези на селищна могила. През 2020 г. е планирано подводно археологическо проучване на мястото.

Археологически комплекс „Късноантична крепост (Квадрибург), раннохристиянска базилика, раннохристиянска гробница и част от старобългарски вал”, с. Шкорпиловци, общ. Долни чифлик, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 16 от 1968 г. е обнародван Списък на архитектурно-строителните паметници на културата (сега НКЦ) от Античността и Средновековието във Варненски окръг. Под № 94, 95 и 96 в този списък са обявени три обекта: „Раннохристиянска базилика“, „Раннохристиянска гробница“ и „Старобългарски укрепителен вал „Табия““, всички в с. Шкорпиловци. В ДВ, бр. 66 от 1976 г. е обнародван Списък на археологическите паметници на културата във Варненски окръг. В него фигурира „Късноантична крепост“ (северно от р. Фандъклийска). Със Заповед № РД9Р-51/15.12.2015 г. на Министъра на културата е променен статута на горепосочените обекти, както следва: Археологически комплекс „Късноантична крепост (квадрибург), Раннохристиянска базилика, Раннохристиянска гробница и част от Старобългарски вал“, групов археологическа НКЦ, с категория „национално значение“. За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 0,6 ha. Определени са три охранителни зони.

Актуално състояние- Промяна на статута.

ДРУГИ ГРУПОВИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НКЦ

Антично селище и късноантична крепост, разположена на нос „Св.Атанас“ в гр. Бяла, общ. Бяла, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-0005/16.11.2010 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на археологическа НКЦ, с категория „национално значение“. За НКЦ са определени граници, както следва: с горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Обща площ на територията на НКЦ – 6,7 ha, а на охранителната зона – 5,7 ha.

Ценности, исторически контекст

Крепостта е спомената за пръв път от Шкорпил. Разположена е на около 3 км южно от града. Предполага се, че е част от голямата военноотбранителна система, изградена от императорите Анастасий и Юстиниан I. Площта и е около 40 дка. В границите на укрепената площ са открити части от казармено помещение и базилика. Водоснабдяването сее осъществявало с водопровод.

Проведени подводни археологически проучвания показват наличието на антично селище и некропол западно от крепостта.

Актуално състояние

Археологическите разкопки започват през 2009 г., тъй като значителна част от НКЦ е попадала в границите на бивш военен имот. Теренът е продаден на частен собственик, който извършва предстроителна дейност, като по този начин разрушава част от съществуващите постройки и отнема културен пласт от около 1 метър

Варненски халколитен некропол край Варненското езеро, гр. Варна, е НКЦ с категория „национално значение“ за която няма сведение да са определени режими на опазване. Това е един от най-значимите археологически праисторически обекти на територията на България датиран в края на V – IV хил. пр. Хр. Според учените, находките от златни предмети, са най-старото технологично обработено злато в Европа и света, причислявано към т. нар. Култура Варна (4400 – 4100 г. пр. Хр.). Открит е през 1972 г. и след последните археологически проучвания през 1991 г. обектът е занемарен.

Манастирски комплекс в местност „Караач теке“”, общ. Варна, обл.Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-6/17.04.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групов археологическа НКЦ, с категория „национално значение“. За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и териториалният обхват и предписанията за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 1 ha.

Ценности, исторически контекст - Все още недостатъчно проучена.

Актуално състояние. Обектът е със сменена категория. Въпреки високата категория обаче, обектът все още не е достатъчно проучен, което води до липса на проведени КРР дейности, както и такива свързани със социализацията му.

Раннохристиянски манастир в местност „Джанавара” край Варна”, общ. Варна, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 16 от 1968 г. е обнародван Списък на архитектурно-строителните паметници на културата (сега НКЦ) от Античността и Средновековието във Варненски окръг. Под № 16, в този списък е обявен: „Раннохристиянска базилика „Джанавар тепе““. Със Заповед № РД9Р-5/17.04.2015 г. на Министъра на културата е променен статута на обекта, както следва: групова археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Териториален обхват на НКЦ - част от имот с идентификатор 10135.5203.7 по КК с обща площ 0,8 ha.

Актуално състояние: Промяна на статута и необходимост от проучване. Липсват проведени КРР дейности, както и такива по адаптация и социализация на обекта.

Аладжа манастир "Света Троица" край Варна е НКЦ с категория „национално значение” и с определени режими на опазване, които предстои да се актуализират. Първите проучвания на обекта са направени от братята Шкорпил, като още тогава потенциалът на манастира е оценен, като значителна научна, архитектурна и туристическа ценност. Обектът е експониран и социализиран и предстои процедиране на проект за КРР и ревитализация на фрагменти от комплекса.

„Античен и средновековен град Улпия Анхиалейон Палеокастро”, гр.Поморие, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 35 от 1965 г. е обнародван Списък на паметниците на културата (сега НКЦ) в Бургаски окръг. Под № 35, в този списък е обявен: „Античен и средновековен град Улпия Анхиалейон Палеокастро“.

Със Заповед № РД-19-334/12.04.1990 г. на Министерство на културата и Министерство на строителството, архитектурата и благоустройството са отредени граници и определени режими за опазване на НКЦ. Според заповедта територията на НКЦ е разделена на две части - територия в регулация и земеделски земи, с различен режим на опазване. Определена е и охранителна зона, съвпадаща с територията на некрополите на града.

Във връзка с процедирането на проект за изменение на ОУП на града, със заповед на Министъра на културата е свикана междуведомствена комисия за разглеждане и прецизиране на режимите за опазване и ползване на НКЦ. Комисията констатира засилено нерегламентирано строителство в зона Б на НКЦ предвид факта, че на територията съществуват частни имоти. Запазват се двете части на територията на НКЦ, но се отменя охранителната зона. Не са проведени КРР, както и дейности по социализация на обекта.

Актуално състояние: Груби строителни намеси от последните години, които пречат за възприемането на НКЦ

„Античен комплекс и средновековна църква”, гр. Бургас, кв. Сарафово

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

НКЦ, по смисъла на чл. 146, ал. 3 от ЗКН, има статут на групова НКЦ с категория „национално значение“. За НКЦ са определени граници, както следва:

С Протокол на междуведомствена комисия от 26.07.2012 г. са определени режимите на опазване.

Актуално състояние: Необходимост от допълнителни археологически проучвания. Липса на проведени КРР, адаптация и социализация на НКЦ.

„Късноантична и средновековна крепост“ разположена в землището на гр. Ахтопол, общ. Царево, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-52/15.12.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групова археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 12,7 ha, а на охранителната зона – 8,2 ha. Ценности, исторически контекст -все още недостатъчно проучена.

Актуално състояние - Промяна на статута и необходимост от проучване. Липсват проведени КРР дейности, както и такива по адаптация и социализация на обекта. Налични са строителни намеси от последните години, които пречат за възприемането на НКЦ.

▪ **ЕДИНИЧНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НКЦ**

„Античен храм на богинята Кибела”, гр.Балчик, общ.Балчик, обл.Добрич

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-0006/24.11.2010 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите за опазване на НКЦ.

Ценности, исторически контекст

Храмът е с типичната за античните гръцки храмове планова схема - правоъгълен наос и предходан от пронаос. Построен е в периода 280-260 г. пр. Хр. Пред южната колонада на пронаоса има стълба с четири стъпала.

НКЦ е единственият такъв храм, открит в източната част на Балканския полуостров и най-добре запазеният елинистичен храм в България.

Актуално състояние

Антовият храм е с висока степен на запазеност и автентичност. Открит е през 2007-08 г., в резултат на спасителни археологически разкопки в частни имоти, свързани със строителство. Експониран е *in situ*, но новопостроените околни сгради пречат на неговата изява.

„Епископска базилика на Одесос, ул. „Хан Крум””, гр. Варна, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-1/13.02.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групов археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 0,2 ha. Попада в границите на AP „Одесос-Варна“ и затова не е определена охранителна зона

Актуално състояние- Промяна на класификацията и категорията. Въпреки че Античната сграда на римските терми е с проведени КРР, днес части от обекта се рушат и са необходими дейности по реконсервация. Обектът не е социализиран.

„Късноантична баня (IV-VI век)”, гр. Варна, област Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-2/13.02.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групов археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 0,5 ha. Попада в границите на АР „Одесос-Варна“ и затова не е определена охранителна зона

Актуално състояние - Промяна на класификацията и категорията.

„Антична сграда на римските терми”, гр. Варна, обл. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-3/13.02.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групов археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ – 1,3 ha. Попада в границите на АР „Одесос-Варна“ и затова не е определена охранителна зона

Актуално състояние- Промяна на класификацията и категорията.

Каменна защитна преградна стена /с укрепление към нея/ от ранновизантийската епоха,

гр. Обзор, общ.Несебър, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 25 от 1998 г. е обявена: „Каменна защитна преградна стена (с укрепление към нея) от ранновизантийската епоха“, единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

Трасето минава от СЗ покрайнини на града-северния склон на рида Янко тепеси и завършва на 300 m изт. от с.Приселци.

Актуално състояние - Липсват проведени КРР дейности, както и такива по адаптация и социализация на обекта.

Крепост от ранновизантийската епоха и българското средновековие /Козяк/, гр. Обзор, общ.Несебър, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 25 от 1998 г. е обявена: „Крепост от ранновизантийската епоха и българското средновековие (Козяк)“, единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

Трасето минава на 2,5 km З-СЗ от града, при северните склонове на рида Янко Тепеси.

Актуално състояние - Липсват проведени КРР дейности, както и такива по адаптация и социализация на обекта. Необходимост от допълнително проучване.

„Средновековни манастирски комплекси на нос „Емине“ и в м.„Козлука“ край с. „Св. Влас“, общ. Несебър, обл. Бургас

Акт на обявяване/деклариране и нормативни документи за опазване

Протокол на междуведомствена комисия в изпълнение на Заповед № РД-19-729/17.09.1990 г. на зам. министър на МК за определяне границите и режимите за опазване на Средновековните манастирски комплекси „Св. Никола“ на нос „Емона“ и в м. „Козлука“ край с. „Св. Влас“.

Средновековният манастирски комплекс „Св. Никола“ е разположен на 1 км. източно от с. Емона, в близост до нос „Емине“. Просъществувал е до XIX век. Археологическият обект е разположен на територията на бивш военен полигон и поради това не са правени редовни археологически проучвания. Запазени са руини от различни сгради, съхранено е водохранилище.

Територия на НКЦ е с обща площ от 56,7 ха, от които 15 ха горска площ.

Територията на средновековния манастир в м. „Козлука“ край с. „Св. Влас“ е наситена с археологически находки от различни епохи. През 1983 г. са извършени спасителни археологически проучвания. Територия на НКЦ – 2 ха, охранителна зона – 7,5 ха, предоставени за разширение на ВС „Елените“ с решение на МС.

Актуално състояние

Обектите все още нямат статут. Протоколът е от 1990 г. Село Емона се споменава в различни източници от древността до ново време. Има сведения за наличието на антична и средновековна крепост на нос „Емине“. Археологическите разкопки продължават.

Село „Св. Влас“ е превърнато в презастроено туристическо селище.

„Античен некропол на Улпия Анхиало“, разположен в м. „Кротия“, в землището на гр. Поморие, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Деклариран с писмо на НИПК № 2730 от 12.12.2006 г., с предварителна класификация единична археологическа НКЦ и предварителна категория „национално значение“.

С протокол на комисия, назначена със Заповед № РД-09-963 от 02.11.2006 г. на Министъра на културата са определени режимите за опазване на НКЦ.

Със Заповед № РД9Д-1/17.06.2016 г. на Министъра на културата са променени временните режими за опазване на НКЦ.

Актуално състояние

Несистематично проучване през годините. Предимно спасителни археологически проучвания. Голяма част от некрополите, описани от Шкорпил, са унищожени. Неуместни и нерегламентирани строителни намеси от последните години.

Антична гробница, разположена в землището на гр. Поморие, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

В ДВ, бр. 35 от 1965 г. е обнародван Списък на паметниците на културата (сега НКЦ) в Бургаски окръг. Под № 36, в този списък е обявена: „Антична гробница“. НКЦ притежава статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

Със Заповед №РД-19-1167 от 04.09.1989 г. на Комитета по култура и Комитет за териториално и селищно устройство при МС (писмо № РД-91-00-20 от 14.09.1989 г. на НИПК) са определени режимите за опазване на НКЦ.

Актуално състояние

Гробницата е част от обектите на Историческия музей в гр.Поморие. Достъпът до нея е затруднен. Липсва адекватна информационна система. Има проведени КРР, но обектът е с необходимост за реконсервация и социализация.

„Късноантична и средновековна крепост "Акве Калиде - Терма"“, гр. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Протокол на междуведомствена комисия от 02.06.2011 г. (писмо № 08-00-1804 от 31.01.2012 г. на НИНКН). Обектът, по реда на чл. 146, ал. 3 от ЗКН, има статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

Актуално състояние: Обектът не е докрай проучен и липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

„Средновековна крепост Порос на нос Форос и средновековно селище в м. Пода“, кв. Крайморие“, гр.Бургас

Акт на обявяване/деклариране и нормативни документи за опазване

Протокол на междуведомствена комисия от 21 и 22 юни 1989 г., в изпълнение на Заповед № РД-19-691/29.05.1989г. на Комитета по култура за определяне границите и режимите за

опазване на археологическите обекти в м. „Пода“ и нос „Форос“. Комисията констатира, че средновековната кула не е обявена за НКЦ и че до момента – 1989 г., не са извършвани археологически проучвания.

Обектът се намира на оттока на Мандренското езеро в Бургаския залив, в горски фонд – земи със специално предназначение: защитни гори край Черно море. Около 200 метра североизточно от кулата има средновековно и късносредновековно селище. Територия на НКЦ-1 ha, охранителна зона-5,4 ha.

През 2009 г., във връзка с благоустройствен проект и обявяване на м. Пода за природен резерват със световно орнитоложко значение, продължават археологическите проучванията на крепостните съоръжения, свързани със средновековното пристанище Порос, локализирано на полуостров Форос в кв. Краймorie на Бургас. Проучена е четириъгълна кула „бастион“ с дължина на стените 9,20 x 9,60 m и запазена височина от основите – 4,60 m. Кулата, според Цоня Дражева, е наричана от местните жители „бург“ или „пирг“, и е пазела пристанището и достъпа към вътрешността на езерото и сушата през античността и средните векове. Тя е отбелязана в морските карти от XIII до XVII в., тъй като е имало голямо значение за навигацията в залива. Нейното изграждане е свързано още с дейността по укрепването на границите на римската колония Деултум през II в. по времето на император Антонин Пий.

Актуално състояние

Предстои придобиване на статут за НКЦ за обекта. Археологическите разкопки продължават.

„Праисторическо селище от неолита и халколита в м. „Аклади чеири“, землище на гр. Черноморец, общ. Созопол, обл. Бургас

Акт на обявяване/деклариране и нормативни документи за опазване

Писмо изх. № 330 от 30.01.2009 г. на НИПК – декларира археологическа НКЦ, с предварителна категория „национално значение“. В писмото са определени и режими за опазване.

Актуално състояние: Обектът не е докрай проучен и липсват КРР дейности и социализация на НКЦ. Променена е категорията на обекта.

„Археологически обект на нос „Акин“ (Акра), землище на гр. Черноморец, е археологическа НКЦ по смисъла на чл. 146, ал. 3 от ЗКН, все още без статут и категория и с определени временни режими на опазване.

Долмен „Змейова къща”, северозападно от гр. Приморско, област Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-4/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Териториален обхват – част от поземлен имот 58356.67.33.

Актуално състояние: Обектът е археологически проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ. Променена е категорията на обекта.

Крепост „Лъвската глава”/“Вълчаново кале”/“Ранули”, северозападно от гр. Приморско, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-5/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Териториален обхват – част от поземлен имот 58356.67.39.

Актуално състояние: Обектът е археологически проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ. Променена е категорията на обекта.

Скално светилище „Бегликташ”, разположено североизточно от гр. Приморско е единична НКЦ с категория „национално значение“ и определени режими на опазване и е един от най-популярните обекти по крайбрежието на Черно море. Обектът е проучен, изпълнени са частични КРР дейности, но липсва адаптация и подходяща социализация.

Антично селище на възвишението “Кондрус”, североизточно от гр. Приморско, обл.Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-9/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ.

Актуално състояние: Обектът е проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

„Антична и средновековна крепост на Маслен нос“, североизточно от гр. Приморско, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-10/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“. За НКЦ са определени граници, както следва: с горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Ценности, исторически контекст- не докрай проучена, предстоят публикации.

Актуално състояние: Обектът е проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

„Могила на устието на река Ропотамо“, североизточно от гр. Приморско, обл. БУРГАС

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-12/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ.

Актуално състояние: Обектът е археологически проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

Късноантично и средновековно селище, находящо се южно от местността “Ченгер“, северно от гр. Приморско, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-13/28.01.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ.

Актуално състояние: Обектът е археологически проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

„Ранновизантийска и средновековна крепост на полуостров „Урдовиза””, гр.Китен, общ.Приморско, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-41/02.12.2016 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на групова археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Обща площ на НКЦ -98,9 ха. От север, изток и юг територията на НКЦ съвпада с границите на полуостров „Урдовиза“. Граници на акваторията –от север, изток и юг- на 500 m от бреговата линия навътре в морето. Предвид факта, че обектът попада в имот на МО, са актуализирани режимите за опазване на НКЦ – предстои издаване на протокол от заседание на СЕСОНКЦ и съответно на Заповед на МК. Необходимо е извършване на КРР. Обектът не е експониран и социализиран.

Ценности, исторически контекст

Идеално местоположение. Все още недостатъчно проучена.

Актуално състояние

До НКЦ няма свободен достъп, тъй като е разположена в бивш имот на МО, а днес там има частна почивна база. Не е извършвана реставрацията и консервацията, а само аварийна такава. Обектът не е експониран и социализиран.

„Тракийски владетелски дом“, разположен в местност „Голата нива””, с. Синеморец, общ. Царево, обл.Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-37/24.08.2015 г. на Министъра на културата за предоставяне на статут на единична археологическа НКЦ, с категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва: С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите (териториалният обхват и предписанията за опазване) за опазване на НКЦ. Обща площ на територията на НКЦ, включваща имот с идентификатор 66528.34.13 – публична държавна собственост – е 1 ха.

Актуално състояние: Обектът е археологически проучен, но липсват КРР дейности и социализация на НКЦ.

ДРУГИ ОБЕКТИ НКЦ

- **АРХИТЕКТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТИ**

„Античен град Аполония”, гр. Созопол, общ. Созопол, обл. Бургас**Акт на обявяване и нормативни документи за опазване:**

Старата част на град Созопол е обявена с Решение № 320 на Министерски съвет от 07.09.1974 г. за архитектурно-исторически резерват „Старинен Созопол”. „Античен град Аполония, община Созопол, област Бургас”, съгласно Приложение към чл.50, ал.3 от ЗКН притежава статут на археологически резерват - НКЦ с категория „национално значение”.

Със Заповед №РД09-3 от 08.01.2014 г., на „Рибарското училище” е определен статут на единична архитектурно-строителна и историческа НКЦ с категория „национално” значение. Със същата заповед са регламентирани териториалния обхват и режимите на опазване на ценността. Рибарското училище, по-късно Военно-морско училище е разположено на о-в ”Св. Св. Кирик и Юлита”. Самият остров е НКЦ - ДВ№ 35/65 г. и е в обхвата на „Античен град Аполония” .

За резервата са определени граници, както следва: Действията в териториалния му обхват се извършват съгласно разпоредбите на ЗКН, както и Наредба № 8 на КК и КАБ за архитектурно-исторически резервати и туристически обекти Созопол и Несебър (ДВ бр.9 от 1981 г./.

Ценности, исторически контекст:

Античен град Аполония обхваща над 180 възрожденски созополски къщи, строени между средата на XVIII и началото на XIX век, част от които са обявени за недвижими културни ценности. В границите на резервата се намират още средновековната църква при манастира "Св. Апостоли", сградата на художествената галерия, църквата "Св. Богородица", християнски средновековен комплекс, музеят при крепостната стена, църквата "Св. Св. Кирил и Методий".

Архитектурата на созополската къща е специфична. В нея има елементи от странджанската и от старопланинската възрожденска къща. Градена е с каменни основи и кирпичени стени, облечени с външна дървена обшивка, която пази сградата от соления морски вятър. Покривът е покрит с турски керемиди. Повечето стари созополски къщи са на два или три етажа, като първият е бил използван за стопански нужди и за съхранение на занаятчийски инструменти и на бъчви с вино.

В Стария Созопол днес могат да се видят и реставрираните фрагменти на южната крепостна стена с правоъгълна кула. Древният град е бил разположен на скалистия полуостров и е бил опасан от крепостни стени. Стените са изградени през VI в. и през годините са достроявани многократно.

Актуално състояние

Като един от най-популярните морски курорти разположени на Черно море и Созопол не е пощаден от масовото застрояване, включително и в защитените зони. За съжаление в последните години имаше и няколко съмнителни инцидента, чрез които се заличиха физически сгради, които са недвижими културни ценности. На места за унищожени градоустройствени характеристики, които са създавали облика и неповторимостта на града - например т.н. „римни”, особено в крайбрежната зона на Созопол. Голяма част от сградите са нараснали във височина, за да задоволят инвестиционни интереси, продиктувани от развити на семейното хотелиерство и всички съпътстващи го други обекти-ресторанти, кафенета, барове, магазини за сувенири, сергии и др., които в не малка степен вулгаризират контекста на архитектурно-историческата среда. Постановките на изработения от НИПК (днешен НИНКН) през 1984 г. Директивен план-концепция отдавна са нарушени. Това налага спешно провеждане на актуализация на режимите на опазване на НКЦ.

Всички обекти от археологическото ни наследство на територията на резервата са проучени и с проведени консервационно-реставрационни работи. За съжаление тези работи, както и експонирането на отделните недвижими културни ценности, са проведени „на парче” и не са адекватни на съвременните тенденции в областта на опазване на архитектурното/археологическо наследство. Удачните разработки, като например „Концепцията за опазване и устойчиво развитие на о. „Св. Св. Кирик и Юлита” изработена през 2011 г., не са реализирани.

Положително намерение, което очаква своята реализация, е старото Военноморско училище на о. „Св. Св. Кирик и Юлита” да се превърне в музей, като в него бъде вкомпонирана и археологическата субстанция, разкрита непосредствено пред сградата на училището, а територията около него да се превърне в зона за култура и рекреация.

ПОДВОДНИ ПРОУЧВАНИЯ И СТРУКТУРИ

• АРХИТЕКТУРНО-ПАРКОВИ КОМПЛЕКСИ

Архитектурно-парков комплекс „ Двореца”, гр. Балчик, обл. Добрич

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД09-128/18.04.2002 г. на Министъра на културата. Комплексът се управлява и стопанисва от Министерство на културата и Ботаническата градина към СУ „Св. Климент Охридски“ съгласно Акт за публична държавна собственост № 604/02.02.1998 г.

Граници и предписания за опазване са определени с горепосочената Заповед. Съставните елементи, със статут на единични архитектурно-строителни и художествени НКЦ са 15. От тях една – вилата на румънската кралица Мария - е с категория „национално значение“, пет – с категория „местно значение“ и девет – с категория „ансамболово значение“.

Ценности, исторически контекст

Вилата на царица Мария - с прилежащия и парк и обслужващи сгради - е построена в периода 1924-1936 година от италиански архитекти. Резидентната застрройка, при запазени природни дадености, е разположена в терасовидно моделиран парцел. Лятната резиденция на румънската царица представлява главният композиционен елемент в комплекса. Архитектурно-художественото оформление на НКЦ е изпълнено в маниера на националния и регионалния романтизъм. Каменните алеи, подпорните зидове, стълбите, мостовете и засводяванията около сградите на комплекса, както и декоративните елементи на парковата среда, допълнително засилват това романтично усещане. Парковата част на комплекса е създадена от швейцарския ботаник Жани. В парка, освен екзотични растения, като черни нидерландски лалета и кактуси, са засяти и овощни дървета, характерни за региона.

Комплексът е разполагал със самостоятелно електрозахранване и малък плаж с пристан.

Актуално състояние

През 60-те години на ХХ-ти век комплексът е предоставен за почивна станция на Комитета за култура и в него са построени нови сгради. По-късно - през 80-те год. на ХХ-ти век – е извършено укрепване на бреговата линия. Прокаран е панорамен път до Албена и е създадена изкуствена плажна ивица. Засиленото строителството в района през първото десетилетие на ХІ-ви век води до свлачищна дейност и деструкция. Това допълнително нарушава живописността на пейзажа. Днес дворецът е превърнат в музей, който се радва на интерес от страна на български и чуждестранни туристи. Особен интерес представлява и парка към двореца.

Комплекс „ Дворец Евксиноград и прилежащия му парк”, гр. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Р-2/27.02.2013 г. на Министъра на културата с което комплексът е обявен за групов НКЦ - архитектурно-строителна, историческа, художествена, археологическа, парково и градинското изкуство и културен ландшафт, с категория „национално значение“.

Граници и предписания за опазване са определени с горепосочената Заповед. Съставни елементи със статут на единични НКЦ са шест: „Парк Евксиноград“, „Дворец Евксиноград“, Сграда „АТЦ“, „Царска конюшна ЩАЛ“, „Оранжерии“ и „Късноантична и средновековна крепост „Кастрици““. От тях „Парк Евксиноград“, „Дворец Евксиноград“, „Царска конюшна ЩАЛ“ и „Холанска оранжерия“ са с категория „национално значение“, Сграда „АТЦ“ и „Късноантична и средновековна крепост „Кастрици““ - с категория „местно значение“, а четири от оранжерииите: „Висока палмова“, „Ниска палмова“, „Френска“ и „Английска“, са с категория „за сведение“.

Териториалният обхват на груповата НКЦ Комплекс „ Дворец Евксиноград и прилежащия му парк”, м. Соганлък, кв. Евксиноград, район „Приморски“, гр. Варна съвпада с имот с

идентификатор 10135.2567.154 по КК и КР на гр. Варна. Общата площ на комплекса е 88,3 ha.

Ценности, исторически контекст

Дворецът „Евксиноград“ е изграден в периода непосредствено след Съединението на Княжество България и Източна Румелия за лятна резиденция на българските монарси. Открит е през 1908 г. Сградата е двуетажна, с таваска мансарда и трапецовидна четириъгълна часовникова кула. Екстериорът е във френски стил от XVIII век. На първия етаж са разположени приемни зали, музикален салон, трапезарии и работни кабинети, на втория – царските спални, а в мансардата – спални за гости. Със своето функционално разпределение и обзавеждане, „Евксиноград“ представлява единствената запазена национална дворцова сграда, от която можем да съдим за държавния и дворцовия протокол. Макар и да отразява архитектурната мода на периода, дворецът има собствена идентичност и въздействие. Парк „Евксиноград“ е изграден в различни периоди. Първоначално, в периода 1884/1886г., е осъществен проекта на немския паркостроител Петцолд. След избирането на Фердинанд за български княз, той кани френския архитект Андре, който преработва централната част на парка по френски маниер. Постепенно в него се селектира растителност от всички континенти. В периода 1893-1912 г. паркът се разширява чрез усвояване на нови терени. През 1903 г. е построено евксиноградското пристанище и са укрепени скалите на нос „Соганлък“. Очертават се паркова част на резиденцията – по крайбрежието и стопанска – на север и запад. През 1921 г. паркът става поделение на Царските ботанически градини. През 1935 г. приключва композиционното изграждане на парка.

След 1944г. Евксиноград става правителствена резиденция.

През второто десетилетие на XXI век, заедно с горепосочените териториален обхват и предписания за опазване на недвижимата културна ценност, е внесен и проект за извършване на консервационно-реставрационни работи, който е съгласуван от МК.

„Късноантична и средновековна крепост „Кастрици“ е разположена на морския бряг. Общата ѝ площ е около 1,5 ha. Частично е проучена. Запазена е крепостна стена с дължина около 200 m., която в отделни участъци е висока около 3 m. и широка – около 2 m. Интерес представляват различните кули – петте кръгли кули-бастиони, голямата ъглова кула донжон, както и допълнително пристроените в източния край триъгълна и правоъгълна кули. Има проект за извършване на консервационно-реставрационни работи, който не е реализиран.

Актуално състояние - Обектът се използва основно за правителствена (и не само) почивна база. Има и организирани посещения на туристи. Въпреки че НКЦ е сравнително добре поддържана, съчетанието на тези две дейности – почивна (на хора от висшата държавна администрация и тяхната охрана) и туристическа, не се отразява положително на опазването на ценността.

• **ОБЕКТИ НА ПАРКОВОТО И ГРАДИНСКА ИЗКУСТВО**

„Историческо ядро на морската градина във Варна”, гр. Варна

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

„Историческото ядро на морската градина във Варна” е обявено в ДВ, бр. 41 от 1992г. като НКЦ на градинското и парково изкуство, с категория „национално значение“.

За резервата са определени граници, както следва:

В горесцитирания брой на ДВ са определени режимите за опазване на НКЦ. С решение на министъра на културата, обнародвано в ДВ, бр. 4 от 1995 г., границите на охранителната/контактна зона на НКЦ са редуцирани. Със Заповед № РД9Р-0025/28.12.2011 г. на Министъра на културата, режимите за опазване на НКЦ са редуцирани и актуализирани.

Със Заповед № РД9Р-11/12.02.2018 г. на Министъра на културата в рамките на НКЦ на градинското и парково изкуство е обособена единична архитектурно-строителна НКЦ: „Черноморска биологична станция с аквариум във Варна, в Историческо ядро на Морската градина, идентификатор 10135.1509.8 по КККР на гр. Варна“, с категория „национално значение“.

Ценности, исторически контекст

Създаването на т. нар. Приморска градина започва през 1862 г. Тогава се отделят части от зеленчуковата и овощна градина в участъка между днешните Морско казино и обсерватория - около 2,6 ha. Общинският архитект Дмитриевич проектира изграждането в морето на първите морски бани с кабинички за събличане и топла вода през 1890 г.

Същинското планово израждане на градината започва в периода 1895-1920 г. Основен паркостроител е чехът Антон Новак, който изготвя и реализира планировката на парка. Близо четиридесет години той е бил назначен за уредник на градината. Около 1906 г се взема решение за построяването на Аквариум и му се определя място, а през 1908 г. се проектира и алеята на Възрожденците.

Истинският разцвет на парка съвпада с т.нар. трети етап на развитие - времето между 1920 и 1944 г. Тогава са поставени бюстовете на Възрожденците, а през 1921 г. Варна е обявена за морски курорт. През 1926 г. са открити централните морски бани, а следващите няколко години – северните и южните бани. Аквариумът е открит през 1932 г., на следващата година е построено казиното.

Актуално състояние

Голяма част от растителността, първоначално засадена от Новак, е в добро състояние и съхранена. За НКЦ има одобрен ПУП от 2002 г. Засиленото строителството в –особено в

охранителната зона на НКЦ през първото десетилетие на ХХI-ви век води до опасност от свлачищна дейност и деструкция.

„Историческо ядро на морската градина в Бургас”, гр. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване.

„Историческото ядро на морската градина в Бургас” е обявено в ДВ, бр. 41 от 1992 г. като НКЦ на градинското и парково изкуство, с категория „национално значение“.

За резервата са определени граници, както следва:

В горесцитирания брой на ДВ са определени и режимите за опазване на НКЦ. Общата площ на НКЦ е 8,5 ha.

Ценности, исторически контекст

Изграждането на Историческото ядро на Морската градина започва в първите години след Освобождението на България, на мястото на турска болница. Първият регулационен план на града от 1891 г. предвижда неговото разширение. През 1909 г. Георги Духлев – първият дипломиран паркостроител в страната – разработва проект за оформяне на градината, който той реализира до 1936 г. Планировката на градината е съхранена в голяма степен и до момента.

След 1955 г. започва разширение на историческото ядро на градината, като новоприсъединените площи от север, изток и югоизток днес образуват охранителната зона на НКЦ.

• ДРУГИ ОБЕКТИ НКЦ

Поморийски солници, гр. Поморие, обл. Бургас

Акт на обявяване и нормативни документи за опазване

Заповед № РД9Д-0003/10.03.2011 г. на Министъра на културата е декларирана като етнографска единична НКЦ на „Поморийски солници“, м. Малкото езеро, с предварителна категория „национално значение“.

За НКЦ са определени граници, както следва:

С горепосочената заповед, съгласно чл. 79, ал.1, 2 и 3 от ЗКН, са определени и режимите за опазване на НКЦ.

Ценности, исторически контекст

Историята на Поморие (Анхиало) от хилядолетия е свързана с добива на сол. Сведения за извършването на тази важна стопанска дейност тук имаме от различни периоди.

Солодобивът е бил важен отрасъл в периода след Освобождението и е основен поминък за града. Първоначално солниците са били частна собственост на отделни граждани, след това се създават различни кооперации. След 1944 г. солниците стават държавна собственост. В края на 60-те год. на ХХ-ти век голяма част от солниците и съоръженията към тях са занемарени и засипани.

В НКЦ поморийски солници се представя технологията на солопроизводство – ръчно, както се е практикувало от хилядолетия. Запазени са два автентични басейна – изпарители, както и други автентични съоръжения и инструменти.

Актуално състояние. Солниците все още функционират предимно като демонстрационен обект, филиал на съществуващия Исторически музей в града. Все още се практикува производство на сол по автентичния метод, макар и количеството сол да е минимално. Тази сол се предлага в търговската мрежа и има предимно сувенирен характер. За представяне на специфичния метод на функциониране на Поморийските солници, както и на тяхната история е преустроена съществуваща сграда, която днес изпълнява функцията на музейна сбирка. Социализацията на обекта, както и т.н. ”Музей на солта” не са адекватни на стойността на ценността и на съвременните тенденции при експониране на такива обекти.

2.3. НКЦ в обхвата на МППРБ - обобщение

По-голямата част от обектите разположени по българската крайбрежна ивица на Черно море са единични обекти. Част от тях са най-често с местно или национално значение, но все още най-голям е броят на тези „за сведение”. Разпределението на обекти, които са НКЦ по общини, от север на юг, по крайбрежната ивица е както следва:

1. **Община Шабла**- общо 26 НКЦ , от които един обект е с категория национално значение, а три – с местно, останалите са за сведение;
2. **Община Каварна**- общо 85 НКЦ, от които 5 са с категория национално значение (в които се включват и два археологически резервата) , 10 – с местно, останалите са за сведение;
3. **Община Балчик** - общо 120 НКЦ, от които 5 са с категория национално значение, 61 – с местно, 48 - за сведение и 6 – без категория;
4. **Община Варна** - общо 24 НКЦ от национално значение, за категории „местно и за сведение”- няма информация ;
5. **Община Долни чифлик** - общо 4 НКЦ от национално значение, за категории „местно и за сведение”- няма информация ;
6. **Община Аврен** - общо 2 НКЦ от национално значение, за категории „местно и за сведение”- няма информация ;

7. **Община Бяла** - общо 2 НКЦ от национално значение, за категории „местно и за сведение” - няма информация ;
8. **Община Несебър** - общо 23 НКЦ, от които 1 е с категория НКЦ със световно значение, 10 са с категория НКЦ с национално значение, 2 – с местно, и 10 – без категория. В рамките на световната НКЦ „Стар град Несебър“ има общо 118 НКЦ, от които 20 са с категория НКЦ с национално значение, 50 – с местно, 34 – за сведение, 5 – с кат. ансамблово значение и 8 – без категория.
9. **Община Поморие** - общо 27 НКЦ, от които 2 са с категория НКЦ с национално значение, 21 – с местно и 13– без категория;
10. **Община Бургас** - общо 329 НКЦ, от които 8 са с категория НКЦ с национално значение, 35 – с местно, 17 - за сведение, 60 -ансамблово и 209– без категория;
11. **Община Созопол** - общо 65 НКЦ, от които 6 са с категория НКЦ с национално значение, 3 от тях са групови НКЦ, 29 – с местно, като 2 са групови, 5 за сведение и 24 – без категория.
12. **Община Приморско** - общо 4 НКЦ, от които 1 е с категория НКЦ с национално значение, 2 – с местно и 1– без категория;
13. **Община Царево** - общо 52 НКЦ, от които 2 са категория НКЦ с местно значение и 50 – без категория.

Актуално състояние

Подводни проучвания и структури

Първите подводни археологически проучвания се провеждат през 1959 г. (край Калиакра) и през 1960 г. (в акваторията на Маслен нос). През 70-те и 80-те години на ХХ век изследванията продължават с постоянно нарастващо качество на проучването. Идентифицират се основните теми на проучване (корабоплаване, морски контакти и търговия, потънали селища, древни морски съоръжения, промяна на околната среда), създават се първите кадри.

През 1978 г. е създадена и първата специализирана изследователска структура – База за морски проучвания (със седалище в гр. Созопол), филиал на Окръжна дирекция “Културно-историческо наследство”, Бургас. Институционалното развитие и трансформация продължават през следващите десетилетия:

През 1982 г. Базата за морски проучвания е преименувана на Център за морска история и археология (ЦМИА). От 01.01.1985 г. последният е прехвърлен като филиал на Националния политехнически музей, София. През втората половина на 80-те години на миналия век, подводните проучвания и съответно дейността на ЦМИА се разширяват териториално и излизат от рамките на Южното Черноморие. Това намира своето институционално отражение и с ПМС 122 / 22.12.1992 г. ЦМИА е преименувана на

Централна база за подводни археологически проучвания (ЦБПАП), като получава статут на юридическо лице на бюджетна издръжка към Министерството на културата. Нова промяна в статута настъпва през 1999 г., когато с ПМС 204/11.11.1999 г. ЦМИА е закрыта, считано от 01.01.2000 г. На нейно място е създадено еднолично търговско дружество Център за подводна археология ЕООД към Министерство на културата. Тази форма за организация на работата се оказва несполучлива и през 2002 г. държавата отново си влиза във функцията. С ПМС 128 / 28.06.2002 т. е създаден нов второстепенен разпоредител с бюджетни кредити към Министерството на културата Център за подводна археология (ЦПА), държавен културен институт. С приемането на Закона за културно наследство през 2009 г. и измененията през 2009, 2011 и 2018 г. ЦПА получи допълнително укрепване. Чрез чл. 21 е определен статутът на ЦПА – държавен културен институт със седалище в Созопол, на бюджетна издръжка към министъра на културата; чрез чл. 22 са определени функции на ЦПА; чрез чл. 23 е дадена рамката за дейността и устройството. Повишената ролята на ЦПА в осъществяване на цялостната културна политика се вижда чрез чл. 64, който дава право на представител на ЦПА да участва в СЕСОНКЦ. По подобен начин може да се гледа и на чл. 149, чрез който представител на ЦПА е член по право на Терения съвет.

Независимо как гледаме на еволюцията на ЦПА от 1978 г. досега, трябва да се подчертае фактът, че България е една от първите страни в света, които създават специализирана структура за опазване на културното наследство под вода. Израз на интереса на държавата към това наследство е и фактът, че България е първата държава от Европа и втората в света, която се присъедини още през 2003 г. към Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на подводното културно наследство.

Както беше споменато по-горе, още от края на XX век българската подводна археология идентифицира своите основни обекти на изследване:

1. Останки от корабокрушения;
2. Котви, амфори и други единични находки, позволяващи да се изследва непряко древното корабоплаване и културни контакти;
3. Древни пристанища и пристанищни съоръжения;
4. Потопени под нивото на морето селища, структури и съоръжения, които първоначално са били изградени на брега.

Изследването на всяка от тези групи обекти през последните години получи допълнително развитие и се разшири с развитието на техническите средства и повишаването на човешкия капацитет.

1. Останки от корабокрушения в обхвата на МППРБ

Крайбрежна зона

Чрез археологически разкопки в България са проучени две корабокрушения:

- корабокрушение на дървен ветроход от края на 18 – началото на 19 век в южния Китенски залив, гр. Китен, община Приморско, област Бургас;
- корабокрушение на дървен двумачтов ветроход от първата половина на 19 век в залива Св. Никола, гр. Черноморец, община Созопол, област Бургас.

През 60-те и 70-те година в района на Варна, нос Св. Атанас, Равда, Несебър и Поморие са извадени серии еднакви амфори или керемиди, които са интерпретирани като товари от антични корабокрушения. Днес местата на повечето от тези находки не могат да се идентифицират точно, така че въпросът дали това наистина са останки от корабокрушения, остава отворен.

Положително са известни останки от дървени ветроходи от XVII – XIX век в крайбрежната зона в следните локации:

- северният плаж на Дуранкулак (корабокрушение от XVII век);
- Шабла, северно от къмпинг Добруджа (корабокрушение/ корабокрушения от XVII – XVIII век);
- районът на с. Крапец (голям ветроход от XIX век).

В южния залив на Китен, съвсем близо до разкопания ветроход от XVIII – XIX век, лежат добре запазените корпуси на най-малко 3 други дървени кораба от същия период.

Дълбоководни корабокрушения

Поради специфичните условия в Черно море (ниска соленост, аноксични условия на дълбочина по-големи от 150 m, слаб обмен на водата, ниска температура) останките от дървени кораби тук се запазват изключително добре. Поради това дълбоководните корабокрушения в Черно море и особено тези от западната половина на басейна в своята цялост имат потенциал да бъдат декларирани като световно културно наследство по Конвенцията на ЮНЕСКО от 1972 г.

При дълбоководни проучвания на ИО на БАН са регистрирани 4 корабокрушения източно и северно от Варна на дълбочини между 100 и 140 m. Две корабокрушения се отнася към римски период (III - V в.), а другите са датирани в XIX век.

При изпълнението на дълбоководния проект MAP Black Sea са изследвани две зони: южна – от Созопол до Резово и до 15 морски мили навътре в морето, и северна – линейна с ширина от 2 до 10 km по трасето на нереализирания газопровод Южен поток от брега северно от Варна до граничната точка на ИИЗ на Република България.

При проучванията на MAP Black Sea са регистрирани и документирани общо 55 корабокрушения, по-голямата част, от които са датирани както следва .

- 1 – антично (края на V в – нач. на IV в. пр. Хр.),
- 6 – от римската епоха (I – V век),
- 2 – средновековни (IX – X век и XIII – XIV век),

20 – османски типове (XVII – XIX век),

16 големи гребно-ветроходни лодки (XVIII век),

7 – западноевропейски типове кораби от XVIII – XIX век.

Анализът на данните от MAP Black Sea показва, че в двете зони (северна и южна) въпреки различния характер на изследване – в южната – площен растер, а северната – плътно покритие по тесен линеен трансект – има сходна гъстота на корабокрушенията от около 1 корабокрушение на 4 km². Броят и хронологичното разпределение на регистрираните корабокрушения кореспондира доста добре с известното от историческите извори относно морската икономическа активност в съответните периоди. Поради това данните от MAP Black Sea могат да се използват пряко за обща оценка на очакваното количество и разпределението на корабокрушенията в обхвата на МППРБ.

Освен тези корабокрушения в български води има и редица други останки, които имат характер на войнишки гробове или които по смисъла на Конвенцията за опазване на подводното културно наследство също са под закрилата на закона.

Това са съветски подводници, потънали в периода ноември 1941 – декември 1942 г.:

Щ 211 източно от Варна,

Щ 204 южно от Варна,

Щ 210 и Л-24 в района на Шабла.

От всички изгубени подводници през Втората световна война засега не е открита само С-34, за която се предполага, че лежи източно – югоизточно от нос Емине.

През 2010 г. източно от Варна беше открита германска подводница от проекта UB-I от времето на Първата световна война. Смята се, че това е подводницата, която е служила под български флаг като Подводник № 18 и която е загубена през 1919 г. при опит да бъде се извлече до Цариград.

Освен подводниците в български води се намират и останките на няколко кораба с възраст повече от 50 години:

“Мопанг” – Търговски кораб северно от Созопол,

“Родина” – търговски югоизточно от Созопол

“Лейтенант Пушкин” – руски ескадрен миноносец във Варненския залив,

“Сефак” – търговски и пътнически кораб югоизточно от Царево.

2. Котви, амфори и други единични находки, позволяващи да се изследва непряко древното корабоплаване и културни контакти;

Подобни находки се откриват практически по почти цялото българско крайбрежие.

През 70-те и 80-те много от тях са извадени и данните за намирането им са загубени.

През 90-те години, с разцвета на рапанджийството, безконтролното изваждане на археологически материали продължи. Все пак е известно, че по-голямо количество находки са откривани и част от тях все пак са попаднали в музеите по крайбрежието в следните акватории:

- Шабла, района на древната Кария;
- Каварна, районът на нос Чиракман и древната колония Бизоне;
- Варна, Варненски залив в района на пристанището;
- Несебър, от северната и южната страна на полуострова, в района на пристанището;
- Поморие, източно от полуострова;
- Созопол;
- Маслен нос;
- цялата акватория южно от Маслен нос.

3. Древни пристанища и пристанищни съоръжения;

Подобни съоръжения са документирани в следните акватории:

Пристанището на древната Кария. Изградено е в зоната на естествен риф източно от естакадата и фара на Шабла. Пристанището не е проучвано и картирано подробно. От неговата акватория са известни находки от амфори, щокове и каменни котви.

Пристанището на Бизоне. Намира се в залива на Каварна. При подводни издирвания са открити многобройни материали – амфори и други находки, датирани в елинистическия период.

При строителството на съвременното пристанище на Варна са регистрирани структури и находки, които са интерпретирани като останки от древното пристанище на Одесос. Тези останки днес са изцяло недостъпни за изследване.

В района на Карантината на южния бряг на Варненския залив е регистрирана концентрация на разновременни находки, които най-вероятно маркират малък пристан, функционирал през Късната античност и Средновековието.

Пристанищата на Месембрия са локализирани от южната страна на полуострова. Част от откритите структури под вода се свързват с изграждане на съоръжения на древните пристанища (виж по-подробно в раздела за Несебър).

Древното пристанището на Анхиало е затлачено през късноримския период и днес се намира изцяло на сушата в чертите на съвременния град Поморие.

Две антични пристанища са локализирани в района на нос Акра северно от гр. Черноморец.

Историческото пристанище на Созопол се намира в рамките на съвременното между полуостров Скамни и остров Св. Св. Кирик и Юлита. Маркирано е от много богати находки от всички исторически периоди – от късноархаичния (края на VII век пр. Хр.) до османския период.

В залива пред устието на р. Ропотамо е локализирано пристанище, което също е функционирало от късноархаичния (края на VII век пр. Хр.) до османския период.

Пристанище е локализирано и в залива южно от Маслен нос. Съгласно откритите материали е функционирало след V век пр. Хр.

Отделни малки пристани са идентифицирани в почти всички защитени заливи на юг от Маслен нос.

4. Потопени под нивото на морето селища, структури и съоръжения, които първоначално са били изградени на брега.

Тази категория обекти е специфична за Черно море, което, поради затворения си характер, е претърпяло големи промени на бреговата линия в последните 10 000 години. Установено е, че бреговата линия в края на последния ледников период е била по днешната 30-40 m изобата. Констатирано е, че през V хил. пр. Хр. нивото на морето по българския бряг на Черно море е около 6-7 m по-ниско от настоящето. Тази обща картина означава, че в зоната между 30-40 m изобата и днешния бряг могат да се очакват селища и други археологически структури от праисторията. По-голяма част от известните обекти КН от тази категория са датирана в края на V хил. пр. Хр. (късен халколит) или към IV – III хил. пр. Хр. (ранна бронзова епоха), но поради описаната по-горе динамика на промяната на нивото на морето, има всички основания да се очакват и по-ранни материали.

Праисторически селища и обекти северно от нос Емине

Праисторически находки и структури са регистрирани и документирани на следните места:

- Акваторията източно от Дуранкулашкото езеро. При геофизични проучвания е регистрирана положителна топографска форма, която има размерите на селищна могила.
- В Дуранкулашкото езеро източно от праисторическия некропол случайно са вадени отделни праисторически находки, които свидетелстват, че некрополът продължава и под водите на днешното езеро
- В акваторията на Шабла, северно от къмпинг Добруджа са открити 2 халколитни погребения под вода на дълбочина 3-4 m. Те безспорно маркират залят праисторически некропол.
- В акваторията на Варненското и Белославското езеро при строежа на канали и изграждане пристанища и други съоръжения са открити и частично разрушени най-малко 13 праисторически селища от късния халколит и ранната бронзова епоха. При проучвания на ЦПА от последните години е установено, че части от поне пет от тези селища все още са запазени:

- Селище от ранната бронзова епоха в акваторията на Стария канал и северния бряг на езерото;
- Селище "Морфлот". То е регистрирано при изграждане на кладенци по ул. Девня и местоположението му го свързва с Варненския халколитен некропол. Поради това запазването и проучването на това селище е от изключителна важност;
- Селище от ранната бронзова епоха в акваторията на ТЕЦ Варна и с. Езерово. Южната част от селището пред възглищния кей е разрушена при строителството на ТЕЦ Варна, но другата част от селището е запазена.
- Части от селището Страшимирово са запазени във Варненското езеро северно и южно от Канал 2;
- Части от селищата Балтата и Повеляново в Белославското езеро извън пристанище Варна Запад, също следва да са запазени.

Праисторически селища под вода южно от Бургас

Данните за праисторически селища, които днес лежат под морското равнище в района на Бургас идват като случайни открития на археологически материали, събрани при различни строителни и изкопни работи, свързани с изграждане на пристанища или други мащабни хидротехнически работи. Ограничени редовни и спасителни археологически разкопки са провеждани единствено в пристанището на Созопол, в залива пред устието на р. Ропотамо и край Китен (Урдовиза), като единствено на последното разкопаната площ (около 900 m²) може да се оцени като значителна.

1. Атанасовско езеро

Първи сведения за праисторически находки от района на Бургас, открити под нивото на морето, са от 1925 г. Тогава при прокопаване на канали между Атанасовското езеро и Черно море (североизточно от града, в района на старите солници) от дълбочина 0,45 m – 1,0 m са събрани каменни оръдия и керамични фрагменти. Малко по-късно подобни материали са открити недалеч и на дълбочина около 2,5 m. Праисторическите материали са датирани към неолита, късния халколит и бронзовата епоха, като е изказано мнението, че тава дума за различни обекти

2. Пристанище Бургас

През 1958 г. по време на удълбочителни работи, свързани със строежа на Рибното пристанище в Бургас, са открити няколко глинени съда, датирани към РБЕ. Локализацията на находката е най-обща: „Бургас, от дъното на морето, близо до античното селище при „Сладките кладенци” Известно е, че по време на драгиране на Бургаското пристанище през 1968 г. са извадени много археологически материали. Открити са в южната част на залива от дълбочина 6 – 12 m и на отстояние от около 500 m от брега. Сред находките от това драгиране е и един дисковиден капак, отнесен към късния неолит.

3. Атия

Селището е открито през 1968 г. в западния залив на нос Атия, по време на строителството на военното пристанище на военноморска база Атия. Там, под повърхностен пласт с находки от античността и средновековието, са открити следи от праисторически селища, датирани по керамиката, състояща се от цели и фрагментирани съдове, към Късния халколит и Раннобронзовата епоха. Праисторическите материали са вадени от дълбочина 7–9 m. Запазените съдове от Атия показват близки паралели с халколитната керамика от Созопол.

4. Созопол

През 1927 г. при изграждане на кейовете и оформяне на басейна на „Старото пристанище“ на Созопол по време на драгажните работи са извадени около 300 керамични фрагменти от различни епохи, антични надгробни паметници, вотивни релефи. Макар на мястото да не присъства археолог, е събрана информация, че находките са открити „...при дълбаене на морското дъно на дълбочина 3 m – 3.5 m или всичко 5 – 6 m”.

Първите подводни археологически проучвания, свързани с праисторическите селища в акваторията на Созопол, се провеждат през 1986 г. 1987 г., като повод за тези разкопки са удълбочителни работи в пристанището и изграждането на „Новото рибарско пристанище“. При тези проучвания за пръв път е констатирано, че в Созопол има и пласт от Късния халколит.

През 1990 и 1993 г. са проведени и две кампании редовни подводни разкопки с цел установяване на стратиграфията на селищата, датирание и културно определяне, изясняване на тяхното разположение в древния ландшафт. Проучванията са концентрирани в три сектора, условно наречени в някои от публикациите „Созопол 1“ (квадрати H, D, G), „Созопол 2“ (квадрати A, B, C, E) и „Созопол 3“.

Вертикалната и хоризонталната стратиграфия показват, че в акваторията на Созополското пристанище са съществували две праисторически селища – едно, принадлежащо на късния (финалния) халколит и друго – на РБЕ. Техните територии са в непосредствена близост и се застъпват частично, в сектор „Созопол 2“. Не е установено дали пластът от РБЕ е продължавал и върху сектор „Созопол 1“, където е бил унищожен и отнесен при удълбочаването и почистването на пристанището, каквато дейност е извършвана няколкократно през XX в.

Проучванията от 1990 г. и 1993 г. показват, че селището от КХЕ е било разположено на незаливна (речна) тераса, докато това от РБЕ – на тераса, която вероятно е била периодически заливана или влажна, поради което през РБЕ сградите били върху дървени платформи

Селището от Късния халколит е съществувало в самия край на V и началото на IV хилядолетие пр. Хр. Въз основа на керамичния материал то може да бъде отнесено към края на КХЕ и преходния период към РБЕ.

Селището от Късния халколит изглежда е унищожено при пожар, скоро след което е залято. Селището от РБЕ от Созопол е изградено върху дървени платформи, поради високи подпочвени води. Селището просъществува около 150 - 200 г.

5. Ропотамо

Първите археологически материали под вода в морския залив пред устието на р. Ропотамо са открити при драгажни работи от плаващия кран „Гигант“ през 1976 г., когато се прави удълбочаване пред т.нар. „Царски кей“, така че да се осигури възможност за приставане на кораби с газене около 3 метра. При работата на „Гигант“ са извадени находки от Късната античност и Средновековието, част от които днес се съхраняват в музеите на Бургас и Варна. Сред тях се откроява богатата колекция от късноримска червенолакова керамика

В периода 1982–1989 се провеждат няколко подводни археологически издирвания и разкопки. Проучванията са подновени през 2017 г и продължават и в момента. Констатирано е, че в залива пред устието на р. Ропотамо е съществувало пристанище от историческите периоди, което за античността следва да се свърже с територията на Апология Понтика. На дълбочина около 4.8 m под нивото на морето е открито селище от ранната бронзова епоха, датирано в края на IV и началото на III хил. пр. Хр. При проучването на Ропотамо е установено, че нивото на морето по време на съществуването на праисторическото селище е било около 5.8 m по-ниско от съвременното.

6. Китен (Урдовиза)

Селището от РБЕ се намира в Южния залив на град Китен, югоизточно от нос Урдовиза, като днес част от него лежи под вълнолома на пристанището.

Материали от бронзовата епоха са намирани в Китенския залив при подводни археологически огледи предшествващи откриването на селището. Селището е идентифицирано през 1986 г. по време на разкопките на търговски кораб от Османската епоха. Тогава са разкрити части от дървените конструкции на сградите, керамични фрагменти от РБЕ, други артефакти и кости на животни.

През 1986 г. е направен сондаж в четири съседни работни квадрата, но до максимална дълбочина от 2 m в грунта е достигнато единствено в района на съединителната точка на тези квадрати, на площ от около 25 m². Достигнатата дълбочина е 10 m от повърхността на морето, като археологическите материали са откривани от осмия до десетия метър. Разкрито е голямо количество вертикално забити колове, както и отделни хоризонтални греди. Горната част на коловете достига различни нива – от повърхността на дъното до 1 m дълбочина в грунта. Някои от коловете са оформени в горния си край (имат следи от сглобки), което показва, че това е била цялата им дължина. Долните им краища достигат от 0.2 m до над 2 m в грунта. Дебелината им е от 0.1 m до 0.4 m. Хоризонталните греди са на дълбочина от около 1 m в грунта. Намерено е голямо количество кости на животни, преди всичко в повърхностния пласт (0.1 m – 0.4 m). Събрано е голямо количество керамичен материал.

Сондажът от 1987 г. се намира на около 40-60 m от първия по посока запад – северозапад и попада на трасето на днешния кей и вълнолом. Той е с размери около 425 m², като са разкопани около 300 m². Достигнатата дълбочина е 5 – 6 m от морската повърхност. Археологически находки са откривани от повърхността на грунта до 2 m дълбочина. Открити са 233 кола с диаметър от 0.1 до 0.4 m. Те са както вертикални, така и под различни ъгли. Не е установена дължината на коловете в дълбочина. Видимите части са по един, два и повече метра. Намерени са 11 хоризонтални греди.

Третият сондаж, направен през 1988 г., е разположен северно от този от 1987 г. и площта му е 125 m², като проучванията са съсредоточени основно върху 100 m². Открити са 5 дървени кола, 5 брадвичукове от еленов рог, две половинки от каменни матрици за отливане на метални брадвичукове, голямо количество керамика, както фрагменти, така и 20 цели съда, глинена стилизирана женска фигурка, кости на животни.

Установено, че селището е било изградено на терен със слаб наклон, като проучените пластове лежат между 5 – 6 метра и 9 – 10 метра под морското ниво.

През 1989 г. проучванията продължават под формата на интензивни спасителни разкопки, предшестващи строежа на кейовата стена на яхтеното пристанище. Разкопките продължават 8 месеца, разкрита е площ от 550 m² и така общата разкопана площ в Китен – Урдовиза става 925 m². За да бъде установена стратиграфията на селището, са направени 8 сондажа, някои достигащи до 2.9 m дълбочина в грунта.

Археологически останки са открити в първите четири пласта. Те са разделени в два културни хоризонта. Горният, наречен „Урдовиза 2”, съдържа материали РБЕ, от античността и средновековието и е акумулиран по времето на съществуването на Китенския залив и използването му като пристан и корабно убежище при бури. Долната част на този пласт съдържа материали от горните нива на пласта на селището от РБЕ (горната част на дървените колове от сградите), както и морски седименти, покриващи селището. Този културен хоризонт попада в стратиграфски пластове 1, 2 и 3.

Анализът на стратиграфските и тафономичните наблюдения водят до извода, че селището е било разположено на сушата, в близост до древното корито на р. Караагач и на разстояние от няколко стотин метра от морския бряг, като древното морско ниво е било с поне около 8.5 m по-ниско от съвременното. Керамиката от обекта е датирана общо през РБЕ от всички изследователи. Абсолютната датировка на обекта е направена посредством дендрохронологии и 14С анализи в няколко различни лаборатории. Осем 14С проби от Урдовиза са датирани в лабораторията в Берлин между 4180 и 4040 пр. Хр., калибрирани между 2850 и 2600 пр. Хр. (Görsdorf, Wojadziev 1996, 157 – 158). Датировката на лабораторията от Хайделберг и сходна: между 4210 и 4150 пр. Хр.

От колове от селището са взети и 85 проби за дендрохронология и въз основа на тях е създадена 285-годишна дендро скала, която за момента е една от най-дългите за Балканите за РБЕ.

Според датировките и културните характеристики селището при Китен попада в началото на втора фаза на РБЕ за Западното Черноморско крайбрежие.

7. Стомопло – Приморско

През 1922 г. при прочистването на кладенеца Качката в местността Геренчето в северната част на лагуната Стомопло при гр. Приморско, Бургаско (тогава с. Кюприя) на дълбочина от 9 m работниците попадат на праисторически археологически находки. Възможно е тези находки да се свържат нивото на морето през късния неолит. Ако това е така, то следва да се очакват неолитни материали по изобатата на 10 метър и на други места по българското крайбрежие.

3. Проблеми на културното наследство в обхвата на МППРБ

На база на направения анализ на актуалното състояние - наличен статут, обявена категория, съществуващи режими на опазване, степен на проученост, проведени КРР дейности и социализация - на нарочно избраните НКЦ, с категории „световно” и „национално” значение, попадащи в териториалния обхват на МППРБ се оформят някои общи проблеми. Те ще бъдат формулирани заедно, обобщавайки проблемите, произтичащи от състоянието на всеки от разгледаните обекти. Съществуват обаче и обекти, които се характеризират със специфика произтичаща от конкретната недвижима културна ценност. Такъв е „Старинен град Несебър”-единственият обект с категория „световно” значение, попадащ в териториалния обхват на МППРБ. По тази причина, неговите проблеми ще бъдат дефинирани отделно.

ПРОБЛЕМИ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ И АРХИТЕКТУРНО-ГРАДОУСТРОЙСТВЕН РЕЗЕРВАТ „СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР” – ОБЕКТ НА СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

На територията на единствения обект с категория „световно значение”, разположен по българското крайбрежие на Черно море, могат да се систематизират следните по-осезаеми проблеми на територията във връзка с опазването на културните ценности, мястото им в съвременния живот на световната ценност и ролята им за целите на културния туризъм:

1. Фрагментираност на културното наследство - ценности, някога част от цели работещи системи (например античният град или църквите със своите литургично обусловени пространства), днес са изолирани в непосредствено прилежащата си среда. Трябва да се отбележи, че върху една част от църковни сгради, определени за НКЦ в рамките на световната ценност, са реализирани успешни проекти свързани с тяхната консервация, реставрация и социализация на прилежащите им пространства – „Св. Йоан Кръстител”, „Св. Спас”, „Св. Параскева”, „Св. Йоан Алитургетос”, „Св. Стефан”. Усилията на Община Несебър и различни неправителствени институции по отношение на провеждане на препоръките на ЮНЕСКО, за запазване на ценността продължават.

2. Необходимост от провеждане на реконсервация, нови КРР работи и дейности за социализация на обекти и зони, които са от съществено значение за ценностните характеристики на Несебър.

3. Необходимо е да се проведат специфични мероприятия за изява и вписване на подводното културно наследство – например монтиране на подходящо подводно художествено осветление на регистрираните участъци от потопените крепостни стени на Несебър, което да ги направи видими за всички.

5. Недостатъчна изява на уникалните за Несебър ценностни характеристики

- характерния силует който града е притежавал,
- античните елементи (в по-голямата си част подземни или подводни),
- средновековните църкви, възрожденските структури - всички част от живия организъм на града. Така те остават неразбираеми, както за посетителите, така и за жителите на града.
- визуалните връзки град-море
- подводното културно наследство в Несебър, което е налично и достъпно дори за пряко посещение (изключително рядък случай), не е представено на публика по никакъв начин
- не е изявена връзката на Несебър като исторически морски град

6. Физическа деградация на културни ценности, загуба на ценни обекти и пространства в резултат от екстензивното развитие на туризма и обслужващите го дейности – улична търговия, обществено хранене, паркиране и други.

7. Наличие на различни стихийно появили се заведения за обществено хранене и други структури, които negliжират силуета на града особено в неговите северна, източна и южна крайбрежни зони.

8. Negliжиране на възможностите, които предлага културното наследство за устойчиво развитие на "Старинен Несебър", например чрез стимулиране на специфични за мястото производства, адекватен на ценностните характеристики културен туризъм и други дейности, които биха изявили уникалността на световната културна ценност и биха я направили предпочитана дестинация.

9. Разрушаване на ландшафта на Несебър с изглаждане на големи и неподходящи сгради и съоръжения.

- **ОБОБЩЕНИ ПРОБЛЕМИ НА НЕДВИЖИМИТЕ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ РАЗПОЛОЖЕНИ В ТЕРИТОРИАЛНИЯ ОБХВАТ НА МППРБ**

Общата оценка относно необходимостта от различни дейности на КН може да се систематизира в три основни групи, които очертават и основните проблеми на обектите на културното наследство (предимно НКЦ), попадащи в териториалния обхват на МППРБ.

1. Проблеми на недвижимите културни ценности

Проблеми при идентифицирането

- Съгласно чл. 56 от ЗКН идентифицирането на недвижими културни ценности включва: издирване, изучаване и предварителна оценка. Предвид факта, че за археологическите обекти тези дейности са в прерогативите на няколко институции, много често за тези обекти се стига само до предварителна оценка и дълго време те не придобиват статут;
- Необходими са дейности за идентификацията на обекти, които според научната и културна област в която попадат са с потенциал за „културен маршрут” и „културен ландшафт”;
- Необходими са дейности за идентификацията на обекти, които са представители на културно наследство от втората половина на ХХ век. Това са обекти, предимно хотелски и ваканционни комплекси, които активно участват във възприемането и обемно-пространствения силует на българското крайбрежие на Черно море.

Проблеми при изучаването

- Голямата част от археологическите обекти, които са с категория „национално” значение, се нуждаят от допълнителни археологически и исторически проучвания. Продължителността във времето на тези дейности обаче, допринася за физическата деградация на обектите НКЦ. За същите тези обекти са необходими и архитектурни проучвания, които се игнорират, но които са съществената предпоставка за адекватно проведени впоследствие КРР дейности;
- Съществуват защитени територии – горски фонд, природни паркове, терени собственост на Министерство на отбраната и на Министерство на вътрешните работи, разположени непосредствено на или в близост до бреговата ивица, в които не се допуска извършване на археологически проучвания или при вече направени такива, са недопустими КРР дейности и такива по социализация на обекта. Предвид стратегическото положение на България, като външна граница и на ЕС и на НАТО, следва да се потърсят компромисни решения, аналогично на държави като Гърция и Италия, предоставящи възможност за изучаване и експониране на археологическото наследство в зони със специален режим;

Проблеми на опазването

- Възприемането на КН и в частност НКЦ като препятствие и пречка за бъдещо развитие;

- Затруднени или невъзможни действия за физическо опазване на НКЦ, които попадат в земеделски частни земи, горски фонд, природни паркове или територии със специален режим;
- Фрагментарността на мерките по опазване на НКЦ, в юридически и във физически аспект- проблем който е валиден за почти всички археологически обекти;
- Липса на изработени Планове за опазване и управление (ПОУ) за основната част от обектите НКЦ;
- Провеждането единствено на аварийна консервация, която не е достатъчното и устойчиво решение за опазване на съответния обект НКЦ. При аварийната консервация рядко се провеждат мерки за социализация на обекта, което води до неговото negliжиране;
- Привлекателността на крайморските територии, включително такива с НКЦ, за инвестиционни интереси, които са особено силни по Черноморското крайбрежие.

2. Проблеми при социализацията на НКЦ.

- Липса на взаимодействие между действащите културни, образователни и научни политики, на общинско, областно и регионално ниво, с цел социализация на НКЦ;
- Бавна и затруднена комуникация между институциите, както и между институциите и частните лица, които са страна по опазване на НКЦ;
- Невъзможност за достъп до голяма част от обектите НКЦ в територията;
- Липса на дейности свързани с благоустрояване на зоната около обектите НКЦ;
- Липса на указателни, образователни и информационни елементи за и в обектите НКЦ;
- Не се използват възможностите на съвременните информационни технологии за социализация на наследството.

3. Проблеми на съществуваща инфраструктура, обслужваща културния туризъм.

- Липса на адекватна за потребностите и изискванията на XXI в. информационна система за НКЦ;
- Фрагментарност на информацията - образователна , указателна, историческа. Липса на единна регионална политика за информационна обвързаност на обектите НКЦ
- Липса на адекватна за потребностите и изискванията на XXI в. музейна инфраструктура;
- Липса на полидисциплинарен подход при популяризиране на наследството. Особено чувствителна е необвързаността между обектите НКЦ и туристическите ваканционни услуги в региона.

4. Специфични проблеми на обектите КН под вода

Почти всичко, което е казано по-горе за проблемите на НКЦ, се отнася и за тези под вода. Допълнително може да се изтъкнат и допълнителни проблеми:

Проблеми при идентифицирането

Много малка част от обхвата на МППРБ е изследвана поради спецификата на средата и необходимостта от провеждане на морски или крайбрежни проучвания. КЦ под вода изискват специално издирване и идентифициране.

Дори най-съвременните методи на изследване не гарантират, че в изследваните зони са идентифицирани всички обекти на подводно културно наследство. Много от тях, дори такива в много добро физическо състояние на съхранение, остават напълно скрити в наноси под дъното.

Систематичното изследване и картиране на цялата зона на МППРБ е изключително скъпо и едва ли никога ще се случи. Поради това се налага подход за "целево изследване" на зони с предстоящ инвестиционен интерес.

Необходимо е чрез законодателни мерки да се осигури предварително взаимодействие с инвеститорите.

При невъзможност да се извърши предварително проучване, да се прилага идентифициране чрез наблюдение при реализация на инвестиционното намерение.

Проблеми при изучаването

Идентифицираните обекти на подводното КН се нуждаят от цялостно проучване. Такова засега е осъществено на много малко от обектите. Причинете за това са липса на финансови, човешки и технологични ресурси.

Дори и най-съвременните методи за изследване не са достатъчни за изследване на морското КН. От тази гледна точка всички обекти, чието изследване не е належащо, следва да се третират консервативно и да се оставят за бъдещите изследователи, които ще бъдат въоръжени с повече технически средства и знания.

Проблеми на опазването

Поради това, че изследваната част от територията на МППРБ е много малка, множество обекти КН са неизвестни и за тяхното опазване не могат да се предприемат адекватни мерки.

Обектите на подводното КН много често се възприемат като препятствие за осъществяване на стопанска дейност. Поради това при липса на законодателни мерки, подводното КН се разрушава.

Развитието на технологиите за морски изследвания прави достъпни за все по-широк кръг лица множество обекти, които само преди 10 години мислехме за опазени от своята недостъпност. В най-близка перспектива това засилва опасността от разграбване и унищожаване на обекти на подводното КН.

Няма общ световен консенсус на ниво международни договори и конвенции за нуждата от опазване на подводното КН. Законодателството на редица страни приравнява подводното

КН на спасяване на имущество на море. Това води до търговско използване на подводното КН.

Проблеми при социализацията на НКЦ

Социализацията на подводното КН, която би могла да е много силен фактор, за неговото опазване, е много по-трудна от тази на сухоземното КН. Независимо от избрания подход (пряко посещение, специализирани музейни сбирки и експозиции, прилагане на дигитални технологии), "довеждането" на обществото до подводното КН остава сложна техническа задача.

Социализирането на подводното КН може да се окаже разрушително за него поради иманяство, пряко въздействие, разрушаване на средата на подводното КН.

В България са реализирани няколко плахи опита за социализация и представяне на подводното КН в традиционна музейна среда.

Напоследък се направиха и успешни опити за прилагане на цифрови технологии чрез виртуални посещения на дълбоководни корабкрушения в 3D среда.

Проблеми на съществуваща инфраструктура, обслужваща културния туризъм

Съществуващата инфраструктура изцяло не е съобразена с възможността да се представя подводно КН.

Подводното КН в много редки случаи е представено в съществуващите музеи, при това обикновено само с находки, без да се изтъкне спецификата на това КН и неговата различност.

• ТЕРИТОРИИ С НКЦ В РИСК

За приморската част на Добруджанското плато са характерни бързи сеизмични съвременни движения. В района на Калиакра и Шабла те се проявяват с интензитет IX степен и сеизмичен коефициент 0,27. В този район е имало няколко разрушителни земетресения. Активността се

свързва с разломно-блоковия строеж на прибрежната част на Мизийската плоча и активните и сега диференцирани тектонски движения. Според историческите данни силни земетресения в този района е имало през V хил. пр. Хр. (следи от земетресение са регистрирани при проучването на с.м. Дуранкулак), през 543 г., 1444 г., 1858 г., 1891 г., 1901 г., 1902 г., 1913 г.

Тези факти директно застрашават недвижимите културни ценности разположени в крайбрежната зона северно от Каварна до границата на България с Румъния.

Освен това тази район се характеризира с още един рисков фактор - свлачищата. Характерни образувания на релефа са свлачищните стъпала и срутища, които са типични

явления и форми за тази част на черноморското ни крайбрежие. Фактори за това са седименти на варовици и суфозионни процеси. Предполага се, че вероятно на база скални земетресения е линейно-блоковото свлачище „Яйлата”, което е разположено на 1 km южно от Камен бряг. Дълго е 2000 m. Максималната му ширина е в средната и югозападната част – 250 m. В обсега му са оформени три различни по големина и площ свлачищни стъпала.

В най-високата платовидна част на територията, в която попада охранителната зона на резерват „Яйлата”, има развити карстови форми, които предполагат срутвания. Под действие на физическото изветряне, по-малките прослойки на варовиковите седименти отстъпват и вертикалните пукнатини се разширяват, което води до срутване на по-големи и по-малки блокове.

Фактори, които повишават риска за подводното КН чрез промяна на средата му

Подводното КН е застрашено от последиците от реализацията на големи инфраструктурни проекти, които променят средата. Пример за това е промяната на нивата на Варненското и Белославското езеро след прокопаването на Канал 1 и Канала 2 и свързването на езерата с морето.

Изграждането на пристанища и отделни крайбрежни съоръжения променя баланса на седиментите в района, което може да се окаже заплаха за самото подводно КН и за възможностите за неговото изучаване.

Замърсяването на морето с органични и неорганични вещества, навлизането на инвазивни видове също са фактори за разрушаване на средата, в която подводното КН се е съхранило досега.

4. Музейна мрежа в териториалния обхват на МППРБ

▪ БРОЙ МУЗЕИ И МУЗЕЙНИ СБИРКИ ПО НАСЕЛЕНИ МЕСТА

Музеите, съществуващи в обхвата на ареала разглеждан от част КН към МППРБ, ще бъдат класифицирани съобразно чл. 26, ал.2 от ЗКН, според техния териториален обхват на дейност, който е: национални, регионални и местни музеи:

1. **Община Шабла** - Музейната сбирка към читалището в град Шабла
2. **Община Каварна** - Художествена галерия „Христо Градечлиев”; Исторически музей Каварна
3. **Община Балчик** - Исторически музей Балчик, Етнографски музей, Архитектурно-парковият комплекс „Дворецът“
4. **Община Варна** - Регионален исторически музей Варна, НВИМ – филиал Парк-музей „Владислав Варненчик, НВИМ – филиал Военноморски музей, Етнографски музей,

Музей на Възраждането , Музей на медицината, Музей за нова история на Варна, Къщата музей на Георги Велчев, Варненският аквариум

5. **Община Долни чифлик** - Етнографска музейна сбирка
6. **Община Аврен** - Етнографска музейна сбирка в с. Здравец;
7. **Община Бяла** - Общинският културен институт -музей в гр. Бяла;
8. **Община Несебър** - Музей „Старинен Несебър”- археологически музей
9. **Община Поморие** - Исторически музей с филиал „Музеят на солта”, Градска художествена галерия „Дечко Стоев”- Поморие;
10. **Община Бургас** - Художествена галерия „Петко Задгорски”, Къща-музей ”Петя Дубарова”, Регионален исторически музей, Природонаучният музей, Етнографски музей, Археологически музей;
11. **Община Созопол** - ОКИ "Музеен център"
12. **Община Приморско** - Исторически музей Приморско;
13. **Община Царево** - Общински исторически музей – Царево, Музейна сбирка „Тайни от морското дъно”-Китен, частен музей „История на котвата“ в Ахтопол.

Общо за териториалния обхват на МППРБ:

- музеи – 24 бр.
- художествени галерии – 3 бр.
- музейни сбирки – 4 бр.
- частни музеи – 1 бр.

• СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ И АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ НА МУЗЕЙНАТА МРЕЖА

Основна цел на музеите е да осъществяват многостранни връзки: с недвижимите културни ценности от различен вид, с нематериалното и материалното наследство, с образованието, науката и хората. В съвременността музейната институция има много по-голяма от ролята на медиатор между историческата среда и посетителите в нея. Днес музеят разпространява знания, образова, информира и комуникира с посетителите. Днес това става освен чрез класическите артефакти и експонати-оригинали, но и с помощта на съвременните информационни технологии.

Посочените тенденции намират израз в една нова териториална организация на музейните мрежи във връзка със селищните културни ценности. Тя се характеризира с интегрирането на групи музеи в цялостни комплексни музейни центрове, в търсене на синергия в

съвместното действие на различни профилирани музеи във връзка с историческата среда. Търсят се вътрешните връзки и комуникацията между отделните колекции, обединени от логиката на културно-историческите и художествените процеси.

Непрекъснато се преосмисля начинът на представяне на експонатите с все по-активното участие на съвременни мултимедийни и интерактивни технологии, с развитие на образователни и информационни функции включително в интернет и използват се платформи и приложения предлагащи виртуална разходка из музеите и др.

Търсят се нови форми за преодоляване на тясното ведомствено профилиране на музеите, разширява се кръгът на приятелите на музеите, привличат се спонсори, осигурява се финансиране чрез развитие на помощни дейности и др. Изявява се също ролята на музеите за управлението на дейностите за опазване на недвижимото културно наследство.

• ПРОБЛЕМИ НА МУЗЕЙНАТА ИНФРАСТРУКТУРА

Музейното дело на цялата Черноморска крайбрежна зона на България, попадаща в териториалния обхват на МППРБ, има дълга история, свързана с развитие на археологическата дейност и с консервационната теория и практика от началото на миналия век до днес. Това допринася за факта, че културно-историческият ресурс на тази територията е до голяма степен идентифициран. В общи линии е съхранена и изявена историческата стратификация в нейната автентичност.

Наред с тези постижения обаче, съществува определена проблемна ситуация в състоянието на музейната мрежа, която се характеризира със следното:

- Липсват цялостни съвременни концепции за интегрирани музейни комплекси, базирани на вътрешните връзки между музейните колекции. За 80% (тук добро впечатление правят музеите в Царево и Приморско) от музейните обекти, експозициите или сбирките им като начин на представяне са несъвместими със съвременните изисквания на потребителите и не отговарят както на стойността на представените артефакти, така и на световните тенденции в тази област.
- Съществуват обекти които са определени като НКЦ и които са с уникална стойност (например Дуранкулак, Яйлата, Беглигташ) не само на регионално, но и на световно ниво. Те са negliжирани и не се инвестира в техния потенциал - като музеи на открито от една страна и от друга-като възможност за изграждане на интерактивни музеи или интерпретационни центрове, които биха дообогатили и представили в цялост недвижимата културна ценност;
- Продължава пренебрегването и неразбирането на „новите” интерактивни музеи, които особено в крайбрежна зона биха били удачни и адекватни на съвременността.
- Със съществуващите 14 исторически и археологически музея и 1 историческа музейна сбирка в своя обхват, територията се характеризира със сравнително разпокъсаната структура на музейната мрежа. От друга страна експозициите в голямата част от

музеите се дублират. Това поощрява мисленето „на парче” при развитието на отделните музейни обекти;

- В повечето от музеите липсват връзки между движимо и недвижимо културно наследство. В това отношение българската практика е твърде далече от посочените съвременни тенденции;
- В повечето от музеите липсва отношение към детската публика и техните експозиции не са пригодени за възприемане от деца;
- В повечето от музеите липсва достъпна среда особено по отношение на незрящите;
- Съществуват музеи, които са лишени от собствени сгради. Съществува неизползван потенциал за развитие на музейната мрежа. Паралелно с нарастването на потребностите от нови площи за експониране или фондохранилища, определени възможности за пространствено развитие на музейната мрежа остават неизползвани, като рушащи се и/или неизползвани сгради от най-близкото ни минало;
- Археологическото наследство и отделни археологически недвижими културни ценности се компрометират под натиска на инвестиционни и търговски интереси;
- Липсва ориентация на публиката в комплексната регионална и селищна археологическа структура;
- Липса на адекватни форми на управление. Липсват идеи за създаване на смесени държавно-общински форми на управление, които биха рационализирали както усвояването на държавен фонд за тази цел, така и за развитието на самите музеи. Не се поощрява публично-частното партньорство, както и изцяло частните музеи. В разглежданата територия съществува само един частен музей;
- Съществува недостиг на стратегическо и системно мислене за развитието на музейната мрежа в нейната цялост в контекста на недвижимото и особено археологическото културно наследство на територията на българското Черноморско крайбрежие.

5. Необходими специфични дейности в областта на опазване на културното наследство в териториалния обхват на МППРБ – обобщение

- Идентифициране, валоризация и адекватна защита на местно, държавно ниво и международно ниво;
- Интегрална стратегия за опазване, експониране и устойчиво развитие на недвижимите културни ценности в тяхната цялост за целите на културния туризъм по Черноморското крайбрежие на Р. България;
- Идентифициране, изучаване и интегриране на обектите на недвижимото културно наследство под вода с тези на сушата;
- Стремеж към представянето на недвижимите културни ценности по Черноморското крайбрежие като цялостен културно-туристически продукт с възможности за

включване на съвременни творчески изяви и интегриране с полезни публични културни функции;

- Възприемане на културните ценности като част от общото европейско наследство и изява на гео-културния потенциал на наследството.
- Осигуряване на устойчива териториална защита на съществуващите НКЦ чрез изработване на Планове за опазване и управление (чл.78 т.4 и чл.81 ал.4, т.1,2,3 от ЗКН), на всички обекти с категория „национално” значение, които според пространствената си структура и териториален обхват са определени като групови НКЦ;
- Прилагане на адекватни за XXI век мерки за опазване на недвижимите културни ценности при техните консервация, адаптация и социализация. Провеждане на принципите на интегрираната консервация;
- Актуализиране на зоните с охранителен режим (предимно ареали под опеката на МО и МВР) с цел осигуряване на възможност за проучване, адаптиране и социализиране на обектите на недвижимото културно наследство. Търсене и намиране на компромисни варианти за съвместяване на рестриктивните изисквания на защитените ареали и осигуряване на достъп до наследството по примера на други европейски държави, чиято територия е външна морска граница на ЕС;
- Съобразяване с относително динамичния характер на археологическите обекти, обусловен от необходимостта за бъдещите археологически разкрития или за цялостно проучване на находките;
- Актуализиране регистъра с недвижими културни ценности по цялото Черноморско крайбрежие. Извършване на одит на застрашените обекти които са НКЦ;
- Идентифициране и деклариране по смисъла на ЗКН на обекти на наследството от втората половина на XX в. , както и на монументалното такова;
- Идентифициране на културните ландшафти и културните маршрути (по смисъла на чл.47, т.6 и 9 на ЗКН) по Черноморското крайбрежие на Р. България и интегрирането им в устройствени планове и документация;
- Разработване на устройствена документация за установени екологично ценни единици и вериги с културен ландшафт и интегрирането им с недвижимото културно наследство;
- Интегриране на културните ценности по Черноморското крайбрежие на България с ресурса на исторически селища и значими културни обекти в региона на Североизточна и Югоизточна България, както и с това на Североизточна Гърция и Югоизточна Румъния и Турция;
- Активизиране на потенциала на Общините за подготовка на инвестиционни проекти и участие в подходящи програми за опазване на принадлежащото в териториите им материалното и нематериалното наследство;
- Предприемане на мерки за вписване в индикативната листа и в списъка на световното културно наследство по конвенцията на ЮНЕСКО от 1972 г. на специфични за Черно море обекти на подводното културно наследство;

ТОМ 10. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

- Устойчиво опазване на единствената НКЦ с категория „световно” значение в териториалния обхват на МППРБ - „Старинен град Несебър” и охранителната му зона;
- Прилагане на заложеното в Плана за опазване и управление на НКЦ „Старинен град Несебър”;
- Осигуряване на адекватни мерки по опазване на всички отделни обекти, определени като НКЦ, независимо от тяхната категория и попадащи в обхвата на световната НКЦ „Старинен град Несебър” и охранителната ѝ зона;
- Обобщаване на всички данни и информация свързани с недвижимите културни ценности попадащи в пространствения обхват на МППРБ на едно място в GIS платформа.

ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ

Закон за културното наследство, обн. ДВ бр.44 от 13 Май 2020г.

ИКОМОС, Международна харта за опазването на историческите градове;

ИКОМОС, Харта за културните маршрути

ИКОМОС, Харта за културния туризъм

Информация предоставена от МК/НИНКН

Конвенция за Археологическото наследство на Европа (Ла Валета, 1992)

Конвенция за Европейския ландшафт (Флоренция, 2000);

Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство (2003)

Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на подводното културно наследство (2001)

Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство и наръчниците към нея (1972);

Конвенцията на Съвета на Европа за Опазване на архитектурното наследство (Гранада, 1985),

Министерство на културата, <http://mc.government.bg/>

Национален институт за недвижимо културно наследство, <http://ninkn.bg/>